

Rousseauova kritika Lockeovih misli o odgoju

Matišić, Mateja

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:410902>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-29**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA FILOZOFIJU

Mateja Matišić

ROUSSEAUOVA KRITIKA LOCKEOVIH MISLI O ODGOJU

Diplomski rad

Mentor: doc. dr. sc. Ivana Zagorac

Zagreb, srpanj 2020.

Sadržaj

Uvod	1
1. John Locke	2
1.1. Lockeova odgojna praksa	3
1.2. Neke misli o odgoju	3
1.2.1. Poimanje djeteta i cilj odgoja	5
1.2.2. Roditelji i privatni odgoj	5
1.2.3. Odgajatelj	7
1.2.4. Tjelesni odgoj i metoda navike	8
1.2.5. Moralni odgoj i metode navike i rezoniranja.....	9
1.2.5.1. Nagrada i kazna	11
1.2.6. Religijski odgoj	12
1.2.7. Obrazovanje	13
1.2.8. Zanat i druge vještine	13
2. Jean-Jacques Rousseau	15
2.1. Emil	16
2.1.1. Prirodan odgoj	17
2.1.2. Negativan odgoj	18
2.1.3. Pozitivan odgoj	19
2.1.4. Moralni i religijski odgoj	21
2.1.5. Sofija	23
3. Rousseauova kritika Lockeovih misli o odgoju	24
3.1. Uvažavanje Lockeovih misli	24
3.2. Odbacivanje Lockeovih metoda	27
3.3. Korijen Rousseauovoga neslaganja	31
Zaključak	35
Popis literature	37

Rousseauova kritika Lockeovih misli o odgoju

Sažetak

John Locke i Jean-Jacques Rousseau jesu filozofi koji su svojim odgojnim mislima utjecali na promjenu stavova prema djeci i njihovome odgoju. Obojica su isticala važnost privatnoga odgoja utemeljenoga na proučavanju individualnih osobina djeteta, odgoja koji treba stvoriti slobodnu osobu. Do razilaženja među filozofima dolazi u metodama postizanja odgojnoga cilja, kao i jednim dijelom u cilju samome. Locke odgaja gentlemana koji mora postati uzoran član zajednice. Tako odgojen on je slobodan, a to znači da se pokorava samo svojem razumu. Rousseau želi odgojiti samoga čovjeka, bez obzira na stalež kojemu on može pripasti, a sloboda takve osobe također se sastoji u slušanju svojega razuma. Locke je svojim praktičnim savjetima utjecao na razvitak Rousseauove odgojne misli, no Rousseauov odgojni utopijski projekt može nam se činiti odviše daleko od Lockea. Ipak, Rousseau na mnogim mjestima svoga djela *Emil* spominje Lockea te se kritički odnosi prema njemu. Uz pokoju pohvalu, često spori protiv Lockeovih metoda za koje smatra da su bezuspješne. U ovome radu, nakon što razmotrimo temeljne odgojne misli svakoga od dvojice filozofa ponaosob, istražiti ćemo kritiku koju Rousseau upućuje Lockeu. Cilj je rada istražiti u čemu se sastoji ta kritika, vidjeti je li ona isključivo negativna te postoji li njena dublja osnova. Istražiti ćemo opravdanost Rousseauove kritike te utjecaj koji ona može imati na cjelinu Lockeove odgojne misli.

Ključne riječi: odgoj, obrazovanje, kritika, filozofija odgoja, sloboda, razum

Rousseau's critique of Locke's thoughts on education

Abstract

John Locke and Jean-Jacques Rousseau are philosophers whose educational thoughts influenced the change of attitudes towards children and their upbringing. Both philosophers stressed the importance of private upbringing based on the study of the individual characteristics of the child, the upbringing that should create a free person. The divergence among these philosophers occurs in the methods of achieving the goal of education, as well as partially in the goal itself. Locke raises a gentleman who must become an exemplary member of the community. Brought up in such a manner he is free, which means that he submits only to his reason. Rousseau wants to educate the man himself, regardless of the class to which he may belong, and the freedom of such a person also consists in listening to his own reason. With his practical advice Locke influenced the development of Rousseau's educational thoughts, even though Rousseau's educational utopian project may seem too far from Locke. Nevertheless, Rousseau mentions Locke in many places in his work *Emil* and is critical of him. With occasional praise, he often argues against Locke's methods, which he considers unsuccessful. In this thesis, after considering the fundamental educational thoughts of each of the two philosophers individually, we will explore the critique which Rousseau directs at Locke. The aim of this thesis is to investigate what this critique consists of, to see if it is exclusively negative and whether there is a deeper basis for it. We will explore the validity of Rousseau's critique, and the influence it may have on the whole of Locke's educational thought.

Key words: upbringing, education, critique, philosophy of education, freedom, reason

Uvod

Ovaj je diplomski rad usmjeren na analizu Rousseauove kritike Lockeovih misli o odgoju iz *Emila*. Prvo ćemo proučiti neke osnovne odgojne ideje Lockeja iz *Nekih misli o odgoju* kako bi nam bilo lakše shvatiti kritiku usmjerenu prema njima, nakon čega ćemo pristupiti analizi osnovnih Rousseauovih odgojnih ideja kako bismo lakše uvidjeli razlog takve kritike, koju ćemo obraditi na samome kraju.

Rousseau u mnogim odgojnim savjetima prati Lockeja te kada ga i ne spominje izričito čini se da ga ima pred očima. Locke je svojim praktičnim odgojnim savjetima izvršio velik utjecaj na Rousseaua za kojega naizgled možemo pomisliti da odbacuje skoro pa sve Lockeove ideje. Spominjući ga često u *Emilu*, spori protiv mnogih odgojnih metoda koje Locke daje. Osim Rousseauove pohvale Lockeovih metoda tjelesnoga odgoja i pokojega epiteta kojega mu upućuje, moglo bi nam se činiti da jedva postoji nešto sličnosti među njihovim idejama i da teško da Rousseauova kritika ima pozitivnu stranu. No, nastojat ćemo pokazati kako zapravo ima više slaganja u odgojnim idejama dvojice filozofa no što se to naizgled čini. Ne samo da neka mjesta *Emila* koja su inače tumačena kao odbacivanje Lockeja nisu negativno usmjerena na njega, već mu ona iskazuju poštovanje. U svjetlu toga, možemo naći mnoga mjesta u *Emilu* koja zapanjuju sličnošću s Lockeovim mislima. Time što smo uočili sličnosti i pozitivan ton nekih riječi upućenih Lockeju, ne znači da smo se oslobodili negativnoga dijela kritike koji i dalje nesumnjivo postoji. Na nama je da promotrimo na čemu Rousseau osniva svoju kritiku Lockeja, njen pozitivan kao i negativan dio, te da procijenimo je li takva kritika opravdana i kako ona utječe na cjelinu Lockeove odgojne misli.

1. John Locke

John Locke (1632. – 1704.) britanski je filozof i liječnik nama poznat uglavnom kao utemeljitelj liberalizma i predstavnik empirizma. Rođen je u malome selu u Somersetu te je vjerojatno osnovno obrazovanje stekao kod kuće od roditelja.¹ Uz pomoć očevoga klijenta i prijatelja s petnaest je godina upisao Westminsteršku školu, nakon čega je uz puno truda i učenja uspio dobiti stipendiju te se sa dvadeset godina upisati na prestižni Christ Church koledž u Oxfordu.² Tamo je s vremenom izabran za znanstvenoga novaka, predavača grčkoga jezika, predavača retorike i na kraju, za profesora moralne filozofije.³ Locke je pokazivao velik interes za medicinu, ujedno, kako bi dobio stalno mjesto na koledžu trebao je osigurati stipendiju. Od šezdeset stipendija samo pet ne bi od njega zahtijevalo da pređe u svećenika, dvije su bile iz područja medicine. Locke je tako osigurao mjesto i zadržao nezavisnost od crkve. Tada se bavio farmakologijom, anatomijom, botanikom i fiziologijom. Njegov je mentor na području znanosti bio Robert Boyle, a surađivao je i s dr. Davidom Thomasom koji ga je upoznao s Anthony Ashley Cooperom, prvim lordom Shaftesburyem. Lord Ashley pozvao ga je u svoju kuću u London gdje je Locke od 1667. prebivao te vršio funkciju njegovoga osobnog liječnika, kao i tajnika, savjetnika i prijatelja.⁴

Locke je živio u razdoblju vladavine Stuarta, u razdoblju kada dolazi do sukoba parlamenta i kralja te do vjerskih sukoba. Lord Ashley bio je vođa vigovaca te je zastupao vladavinu parlamenta, vjersku toleranciju i građanske slobode, stavove koje možemo prepoznati u Lockeovim djelima. Locke je u kući lorda imao ulogu odgajatelja, kao liječnik napravio je na njemu uspješnu operaciju te je kao član Kraljevskoga društva provodio medicinska istraživanja. Bio je i tajnik lordova posjednika Caroline i tajnik pri Vijeću za trgovine i plantaže. Kada su torijevci preuzeli vlast lord Ashley pobjegao je u Amsterdam gdje je 1683. umro. Locke je ostao bez snažnoga pokrovitelja te je tada otišao u dobrovoljno progonstvo u Nizozemsku gdje je ostao od 1683. do 1689. godine. Kraljevskom uredbom razriješen je dužnosti na Christ Church koledžu 1684. godine. Kada se vratio u Englesku živio je u kući sir Francisa i lady Masham gdje je nadgledao odgoj njihovoga sina.⁵ Od 1696. vršio je i funkciju povjerenika Uprave za trgovinu do 1700. godine, nakon čega je živio u Oatesu u Essexu, gdje je preminuo 1704. godine.⁶

Ovim sažetim prikazom Lockeova života mogli smo vidjeti širinu njegovih interesa i iskustva. Svjedočanstvo o tome imamo u njegovim filozofskim djelima. U Nizozemskoj je, 1685. godine, napisao *Pismo o toleranciji*. Iste je godine u Francuskoj započeo progon Hugenoata, a cijelo je stoljeće u Engleskoj obilježeno vjerskim sukobima. Locke je u djelu zagovarao vjersku toleranciju i odvajanje Crkve od države. O građanskoj vladi nastavlja pisati u *Dvije rasprave o vladi*. Djelo je objavljeno 1689. godine kada se Locke vratio iz progonstva u Englesku. Iste je godine objavio i *Ogled o ljudskom razumu*, djelo koje predstavlja obranu modernoga empirizma u kojemu prikazuje granice ljudskoga razuma i onoga što možemo

¹ James L. Axtell, *The Educational Writings of John Locke*, Cambridge University Press, Cambridge, 1968., str. 20.

² Isto, str. 27.

³ John Locke, *Ogled o ljudskom razumu. Svezak 2.*, Naklada Breza, Zagreb, 2007, str. 345.

⁴ Uzgalis, William, "John Locke", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2020 Edition), Edward N. Zalta (ur.). Dostupno na: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2020/entries/locke/> (pristup: 27. 3. 2020.).

⁵ J. L. Axtell, *The Educational Writings of John Locke*, str. 48.

⁶ W. Uzgalis, „John Locke“

znati.⁷ *Neke misli o odgoju* Locke objavljuje 1693. godine. Riječ je o djelu koje obuhvaća njegove odgojne savjete i promišljanja te koje ćemo detaljnije razmotriti u sljedećim potpoglavljima.

1.1. Lockeova odgojna praksa

Do pisanja *Nekih misli o odgoju* vodio je Lockeov put odgajatelja. Kao što smo vidjeli u prethodnome poglavlju, Locke je radio na Christ Church koledžu. Ondje je stekao svoje prvo iskustvo odgajatelja gdje mu je jedna od dužnosti predavača bila brinuti o intelektualnim potrebama desetero učenika dobi od trinaest do osamnaest godina.⁸

Drugo važno odgojno iskustvo bilo je kada je živio kod lorda Ashleya. Tamo je bio zadužen za odgoj, zdravlje i pronalazak žene lordovome sinu. Nakon što se sin oženio i imao sedmero djece, Locke je na njima primjenjivao svoje odgojne principe.⁹

Prije nego što se 1679. godine vratio u novu Shaftesburyjevu kuću, otišao je na Oxford gdje je završio studij medicine 1675. godine. Kada je tamo uspio osigurati stalno mjesto otišao je u Francusku, gdje ga je Shaftesbury zamolio da na nekoliko mjeseci brine za sina njegova prijatelja Banksa.¹⁰ Locke je pristao te je sa svojim novim štićenikom većinu vremena proveo u Parizu.

Lockovo znanje i praktično iskustvo bili su veliki. Kada je živio u Nizozemskoj od 1683. do 1689. godine savjetovao je po pitanju odgoja, među ostalima, Edwarda Clarkea i unuka prvoga lorda Shaftesburyja koji je tražio odgojne savjete za svoga brata.¹¹ Kada se vratio u Englesku brinuo je za odgoj sina sir Francisa i lady Masham kod kojih je boravio. Savjetovao je mnoge koji su tražili pomoć pri odgoju djece, i prijatelje i poznanike. *Neke misli o odgoju* objavljene su 1693. godine te su na taj način njegovi odgojni savjeti postali dostupni široj publici.

1.2. Neke misli o odgoju

Prvo je izdanje Lockove knjige o odgoju izdano anonimno. Uslijedila su još četiri izdanja pod njegovim nadzorom. Tek je treće izdanje otkrivalo tko je autor.

U prethodnome smo potpoglavljju spomenuli da je Locke odgojne savjete davao prijatelju Edwardu Clarkeu. Clarke je brinuo za odgoj svoga najstarijeg, tada osmogodišnjeg sina. Prvo pismo sa savjetima o njegovome odgoju Locke je napisao 1684. godine. Uslijedila je serija pisama o odgoju koja su postala temelj njegove knjige o odgoju.¹² Roditelji su nakon nekoliko godina zaposlili i privatnoga učitelja, pa je Locke pisao savjete i za postupanje s njime. Sve ono što je pisao, sam je primjenjivao u praksi još kada je živio kod lorda Ashleya.¹³ Neke su metode odgoja bile drugačije od uobičajene prakse toga vremena, stoga je brinuo kakvo će

⁷ W. Uzgalis, „John Locke“

⁸ J. L. Axtell, *The Educational Writings of John Locke*, str. 38.

⁹ Isto, str. 45.

¹⁰ Isto, str. 47.

¹¹ Isto, str. 46-48.

¹² Isto, str. 4.

¹³ Isto, str. 46

biti mišljenje javnosti.¹⁴ Upravo je zato isprva izdao knjigu anonimno. No knjiga je postala popularna. Već je 1695. izašlo prvo francusko izdanje. U osamnaestome stoljeću knjiga je objavljena najmanje dvadeset i jedan puta na engleskome, a izdana je i na nizozemskome, francuskome, švedskome, njemačkome i talijanskome.¹⁵ Razlog za toliku popularnost Axtell nalazi u činjenici da je Locke bio autor *Ogleda o ljudskom razumu*, ali i u tome da je djelo objavljeno u savršenom povijesnom trenutku kada za nj postoji potreba kao i u tome da je djelo primjenjivo i uspješno u onome što savjetuje.¹⁶

Neke misli o odgoju pisane su kao savjet za odgoj konkretnoga osmogodišnjeg dječaka koji je bio sin gentlemana, znatnoga zemljoposjednika, stoga je i knjiga koncipirana kao skup savjeta za odgoj gentlemana.¹⁷ Taj je sloj u Engleskoj sedamnaestoga stoljeća činio manjinu, ali snažnu manjinu, koja je obuhvaćala uglavnom aristokraciju i srednji stalež.¹⁸ Premda je smatrao da svaki sloj ljudi zahtijeva drugačiji odgoj, mnogo od onoga što je rekao za odgoj gentlemana moglo bi se primijeniti na svu djecu.¹⁹

Prema Axtellu, ono što razlikuje *Neke misli o odgoju* od ostalih odgojnih spisa toga vremena naglasak je koji Locke stavlja na formiranje karaktera, navika, uma i tijela djeteta.²⁰ Odgoj se sada više ne fokusira na pamćenje podataka već na razvitak djetetovih potencijala i pripremu za život, a gentleman kakav treba biti odgojen čovjek je koji štiti slobodu i upravlja poslovima naroda.²¹ Axtell piše kako postoje odgojni spisi koji su u Lockeovo doba davali slične savjete, no samo ih je Locke temeljio na filozofskoj analizi ljudskoga razuma i na sveobuhvatnoj slici čovjeka.²² Vidjeli smo već kako je Locke imao razne interese te je s raznih područja mogao pristupiti tematici čovjeka što je dalo podlogu za sveobuhvatniji pogled na odgoj. Svi su njegovi interesi zasigurno utjecali na promišljanje o odgoju, ne samo njegova praksa odgajatelja, već i njegovo znanje iz područja medicine, klasična literatura koju je čitao (poput Seneke, Horacija, Kvintilijana), literatura koja mu je pokazivala odgojne metode stranih zemalja, francuska odgojna literatura.²³ Način na koji Locke pristupa djetetu različit je od poimanja djeteta kakvo se javljalo u srednjem vijeku i renesansi. Dijete se tada vidjelo kao jednostavna životinja, minijaturni čovjek koji se družio s odraslima i trebao se ponašati kao oni, njihova dob bila je nevažna, a odgoj nije bio podijeljen prema godinama, zanimanju i sposobnostima ili je bio nepostojeći.²⁴ Na promjenu slike o djetetu kakva se javila u osamnaestome stoljeću utjecali su pisci poput Erasmusa, Montaignea, odgajatelji Port Royaala, ali i Locke.²⁵ On je shvatio da djeca imaju svoje potrebe i sposobnosti te da ih se treba poštovati, kao i to da je odgoj potreban kako bi razvio dijete u odraslu osobu koja je slobodna. *Neke misli o odgoju* nastale su kao savjetovanje prijatelja, no sada, kao knjiga, one predstavljaju poziv na reformu. Poziv nije upućen vlasti nego roditeljima koji su pozvani da slušaju razum a ne običaje.

¹⁴ Isto, str. 13.

¹⁵ Isto, str. 17.

¹⁶ Isto, str. 65.

¹⁷ Isto, str. 51.

¹⁸ Jamie Gianoutsos, „Locke and Rousseau: early childhood education“, *The Pulse*, 4 (1), 2006, str. 1-23, str. 20.

¹⁹ J. L. Axtell, *The Educational Writings of John Locke*, str. 52.

²⁰ Isto, str. 58.

²¹ Isto, str. 60.

²² Isto, str. 61.

²³ Isto, str. 61-63.

²⁴ Isto, str. 63-64.

²⁵ Isto, str. 64.

Koja su njegova promišljanja o odgoju vidjet ćemo u sljedećim potpoglavljima gdje ćemo se prvenstveno fokusirati na analizu ideja *Nekih misli o odgoju*.

1.2.1. Poimanje djeteta i cilj odgoja

Locke smatra da djecu trebamo gledati kao djecu te ih ne smijemo kažnjavati zbog dječjih ponašanja koja nisu prouzrokovana zloćom, a kojih će se jednoga dana prirodno riješiti.²⁶ Trebamo ih pustiti da se igraju i nastojati im približiti obaveze i učenje kroz igru.²⁷ Pri formiranju odgojnih metoda on uzima u obzir njihove prirodne sklonosti budući da svako dijete ima različitu narav duha.²⁸ Smatra da roditelj treba promatrati temperament djeteta kako bi znao kako najbolje postupati s njime.²⁹ Zbog toga odgoj za svako dijete nije isti te *Neke misli o odgoju* predstavljaju, kako Locke na kraju djela kaže, općenit prikaz glavne svrhe i cilja odgoja.³⁰

Locke dijete vidi kao biće koje voli slobodu te teži tome da vlada i upravlja sobom i drugima,³¹ a s druge strane vidi ga kao biće koje posjeduje razum, premda još ne kao odrasla osoba. Želju za vlašću trebamo suspregnuti a razum razviti. Iz tih nam je razloga odgoj nužan te je malo onih kojima odgoj ne bi bio potreban. Locke kaže:

„(...) da je devet desetina svih ljudi koje u životu susrećemo svojim odgojem postalo ono što jesu: dobri ili zli, korisni ili beskorisni.“³²

Odgoj je stoga za Lockeja važan jer oblikuje osobu, ali ne samo to. On kaže da „(...) blagostanje i sreća naroda toliko ovise o tome (...).“³³ Kakvu ćemo osobu odgojiti važno je i za samu državu u kojoj dobro odgojen gentleman doprinosi interesu naroda te ga vodi na političkome i moralnom planu.

Zbog toga odgoj treba upravljati djetetovim prirodnim sklonostima,³⁴ kako bi ispunio svoj cilj, razvitak razuma i krijeposti. Locke smatra da je krijepost „cilj kojem valja u odgoju težiti.“³⁵ Velik naglasak stavlja na moralni odgoj, odnosno na razvitak djetetova karaktera i razvijanje njegovih vrлина, a ne toliko na njegovo obrazovanje. No i razum je nužno razviti, jer tek nam on pruža slobodu i mogućnost da upravljamo sami sobom.

1.2.2. Roditelji i privatni odgoj

Locke odgoj djeteta ne prepušta građanskoj vladi, već roditeljskoj vlasti.³⁶ U *Dvije rasprave o vladi* razlikuje te dvije vrste vlasti tako da druga za razliku od prve ne sadrži vlast

²⁶ John Locke, *Nekoje misli ob uzgoju*, Tiskom H. Lusteru, Senj, 1890, 66-68.

²⁷ Isto. str. 57.

²⁸ Isto. str. 117.

²⁹ Isto. str. 117.

³⁰ Isto. str. 254.

³¹ Isto. str. 119.

³² Isto. str. 5.

³³ Isto. str. 4.

³⁴ Isto, str. 166.

³⁵ Isto, str. 75.

³⁶ Nathan Tarcov, *Locke's education for liberty*, The University of Chicago Press, Chicago i London, 1989, str. 72.

nad životom i smrću.³⁷ Tarcov spominje kako je razlika i u tome što prva mora štititi i regulirati vlasništvo, a ne može njime upravljati kao druga.³⁸ Očitu razliku možemo vidjeti i u tome što roditelji upravljaju djecom koja još nisu slobodna, nemaju razum da upravlja njihovom voljom. Upravo je zato potrebno to da roditelji imaju vlast nad djecom. Također, roditeljska vlast ima svoj kraj. Kao što smo vidjeli djeca imaju određenu vrstu razuma, ali nemaju još razvijen razum. Odgoj usađuje dobre navike te razvija vrline i vodi do pravilne uporabe razuma kada dijete dođe u određenu dob. Kada dijete može koristiti svoj razum tada je slobodno, jednako slobodno kao i njegovi roditelji, stoga oni više nemaju nikakvu vlast nad njime. Roditeljska vlast tako dolazi do kraja kada je svrha odgoja ispunjena, dijete tada roditeljima duguje samo poštovanje, a i to prema tome kakav mu je odgoj bio pružen.³⁹ Locke s odgojnim savjetima prestaje kada je vrijeme da se gentleman ženi, što je otprilike dob od dvadeset i jedne godine.⁴⁰

Locke smatra da dijete što je više vremena moguće mora provesti u društvu roditelja, društvu koje se mora učiniti ugodnim,⁴¹ a roditelji moraju više od ičega brinuti za odgoj svoga djeteta. O tome Locke kaže:

„(...) ja smatram da je od najgore vrste ono kućanstvo u kojemu se otac ni malo ne trudi oko odgoja svoga sina; jer odgoj je, ma kojeg god staleža on bio, najbolja baština koju mu može ostaviti.“⁴²

I privatni i javni odgoj imaju svoje potencijalne nedostatke, no najbolji odgoj ipak je za Locke privatni odgoj u kojemu je otac našao dobrog odgajatelja. Društvo ima velik utjecaj na dijete, stoga je velik nedostatak javnoga odgoja to što će dijete okruženo s mnogo djece usvojiti razna ponašanja, među kojima se nalaze i drskost, surovost i nasilje.⁴³ Locke savjetuje da se dijete u školu pošalje tek kada će tamo biti učitelj koji će nadzirati ponašanje djece i brinuti za odgoj njihova srca, a ne samo za latinski i grčki.⁴⁴ No, teško je brinuti za odgoj srca svakoga pojedinog učenika ako ih je mnogo, zbog toga bi najbolje bilo kada bi otac imao dovoljno novaca da nađe dobrog privatnog odgajatelja. Na taj način dijete će razviti bolje ponašanje, a i napredovati će u nauku.⁴⁵ Nedostatak privatnoga odgoja mogao bi biti u tome što dijete možda neće doći u doticaj s mnogo ljudi, a ako ga želimo poslati u svijet trebamo ga prvo upoznati s ljudima.⁴⁶ No Locke kaže da su odlične kuće često pune raznovrsna društva.⁴⁷ To je nedostatak koji bi se lako mogao zaobići te valja imati na umu da ipak najveća opasnost dolazi od lošega društva i loših ponašanja koja ona mogu usađiti. Roditelj tako mora paziti da dijete nikada nije u društvu nerazborite osobe.

Domaćinstva gentlemana imala su sluge. Oni su također utjecali na razvitak djece s kojom su živjeli. Locke je imao dosta negativno mišljenje o njihovom utjecaju na odgoj. Smatrao je da roditelji moraju budno promatrati što sluge čine, kako ne bi djeci usađivala suprotne navike od onih koje im roditelji žele usađiti. Oni primjerice u jaku piću vide veselje te to

³⁷ John Locke, *Dvije rasprave o vladi*, Naklada Jurčić d.o.o., Zagreb, 2013.

³⁸ N. Tarcov, *Locke's Education for Liberty*, str. 72.

³⁹ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*.

⁴⁰ J. Locke, *Nekoje misli ob uzgoju*, str. 254.

⁴¹ Isto, str. 67-68.

⁴² Isto, str. 76.

⁴³ Isto, str. 69-70.

⁴⁴ Isto, str. 69.

⁴⁵ Isto, str. 72.

⁴⁶ Isto, str. 71.

⁴⁷ Isto, str. 75.

potajice mogu davati djetetu, a to će imati loš utjecaj na njegovo zdravlje, na tijelo kao i duh.⁴⁸ Protiv sluga govori i u odsjecima § 59 i § 68. U prvome ističe važnost toga da se sluge ponašaju onako kako je roditelj propisao, odnosno ako je dijete kažnjeno tada bi ga svatko trebao gledati kao i otac, a ne mu davati utjehu budući da ga to ne uči da prezire ono zbog čega je kažnjen.⁴⁹ U odsjeku § 68 Locke smatra da sluge mogu biti loš primjer ponašanja za djecu te da od njih djeca mogu naučiti svakakve riječi i opacine kakve inače ne bi nikada čula.⁵⁰

Locke roditeljima daje i savjete kako da uspostave autoritet. Što su djeca mlađa to više moraju biti poslušna i pod njihovim autoritetom.⁵¹ Za rana se djetetu mora usaditi strahopoštovanje, a kako odrasta pokazivati mu poštovanje i strogost ima polako popustiti.⁵² Jedno od rijetkih slučajeva u kojima Locke dozvoljava upotrebu šibe pri uspostavi je roditeljskoga autoriteta. Ovdje on kaže:

„Strah i strahopoštovanje imaju ti dati prvu moć nad njihovim srcima, a ljubav i prijateljstvo imaju je u zrelijim godinama održati.“⁵³

1.2.3 Odgajatelj

Roditelj mora odabrati dobro odgojenu osobu koja mora biti dobra ponašanja, znati pravila uljudnosti u različitim društvima i vremenima⁵⁴ te više od ičega mora brinuti da pristojnost i uglađenost pređu u naviku djeteta.⁵⁵ Zadaća odgajatelja je oplemeniti djetetovo ponašanje, usaditi mu krijeposti i dobre običaje, usaditi ljubav prema tome da slijedi ono što je dobro.⁵⁶

Otvaranje pogleda na svijet važno je jer će dijete jednoga dana iz kuće izaći u svijet, a ako ga neće poznavati past će pod njegov loš utjecaj budući da je sklono oponašati primjere, osobito zla društva. Najpogibelniji je korak za dijete postajanje čovjekom.⁵⁷ To je moguće spriječiti tako da ga se upozna sa svijetom i mogućim zlima u njemu, postepeno.⁵⁸ To je odgajateljeva zadaća, upravo zato sam odgajatelj mora biti upoznat sa svijetom i mora biti dobar procjenitelj karaktera.⁵⁹

I ovdje smo mogli vidjeti da moralni odgoj ima prednost pred obrazovanjem. Obično je znanje odgajatelja dovoljno jer želimo dijete odgojiti za svijet a ne za sveučilište, što je suprotno od onoga što se čini u modi Lockeova doba.⁶⁰ Prema Lockeju, dovoljno je da odgajatelj dijete pouči samo nekim stvarima iz knjiga, pa ako će kasnije htjeti samo proučavati, moći će. Puno

⁴⁸ Isto, str. 23.

⁴⁹ Isto, str. 54.

⁵⁰ Isto, str. 67.

⁵¹ Isto, str. 42.

⁵² Isto, str. 43.

⁵³ Isto, str. 44.

⁵⁴ Isto, str. 100.

⁵⁵ Isto, str. 102.

⁵⁶ Isto, str. 109.

⁵⁷ Isto, str. 104.

⁵⁸ Isto, str. 105.

⁵⁹ Isto, str. 103.

⁶⁰ Isto, str. 110.

je važnije brinuti za dobru naobrazbu koju prema Lockeu sačinjavaju „(...) poznavanje svijeta, krijeposti, marljivosti i ljubavi prema dobrome glasu (...).“⁶¹

Budući da dijete loše primjere slijedi više od dobrih pravila, način se života odgajatelja ne smije protiviti takvim pravilima.⁶² Ujedno, odgajatelj treba biti zamjenik oca te mu svi moraju pokazati poštovanje kako bi ga i dijete poštivalo.⁶³ Roditelj se pri njegovome odabiru mora voditi načelom prema kojemu ne smije uzeti na tu poziciju nekoga iz milosrđa, na preporuku ili zato jer mu je prijatelj.⁶⁴

1.2.4. Tjelesni odgoj i metoda navike

Locke *Neke misli o odgoju* započinje tjelesnim odgojem i govorom o zdravlju. Uvod započinje: „Zdrav duh u zdravome tijelu - to je kratak ali potpun opis sretna stanja na ovome svijetu.“⁶⁵ To što počinje s tjelesnim odgojem ne znači da je tijelo važnije, nego da je zdravo tijelo nužno za duh koji u njemu prebiva. Duh, odnosno razum, mora voditi čovjeka, a onaj koji ima bolesno tijelo neće moći ići putem koji će mu duh pokazati.⁶⁶ Na početku prvoga odsjeka piše kako nam najvažnija briga mora biti briga za unutrašnjost, ali ne smijemo ipak zbog toga zanemariti tijelo.⁶⁷ Zbog toga u odlomcima od § 2 do § 30 upućuje roditelje u to kako da pristupe tjelesnom odgoju svoje zdrave djece kako bi bez pomoći liječnika ojačali njihovo zdravlje, ali i kako bi kroz tjelesni odgoj utjecali na duh.

Glavna je metoda pri odgoju tijela metoda navike. Prave će navike osnažiti njegovo tijelo, dok bi tetošenje i navikavanje na nepotrebne stvari moglo škoditi djetetovu zdravlju. Tako primjerice navika neumjerenosti polaže temelj nemoći tijela i duha.⁶⁸ Ujedno, dobre će navike dijete zasigurno zadržati kada odraste pa mu duh neće biti nesklon slušati razum.

Neke su od navika koje Locke preporuča da se dijete ne odijeva previše toplo ni prehladno i da mu se noge svaki dan namaču u hladnoj vodi, to bi ga naviknulo na hladnoću, ojačalo mu tijelo i dovelo do zdravlja te ono ne bi bilo toliko osjetljivo.⁶⁹ Zbog zdravlja trebamo dijete što više puštati da bude na zraku i da se priuči na sve vremenske uvjete (§ 9), trebamo maknuti upotrebu steznika jer samo kvare protok krvi (§ 12), dijete trebamo priviknuti da vrši nuždu svaki dan i to prije igre kako ne bi došlo do zapora (§ 24 - § 28).⁷⁰ Smatra da hrana treba biti prirodna i jednostavna, djeci bi trebalo uskratiti meso a dati kruh. Vjeruje da je kruh najbolja hrana i da ih najmanje razdražuje.⁷¹ Obroci im se ne bi smjeli davati u isto vrijeme kako im to ne bi prešlo u naviku, isto vrijedi za piće.⁷²

⁶¹ Isto, str. 109.

⁶² Isto, str. 97.

⁶³ Isto, str. 96.

⁶⁴ Isto, str. 99.

⁶⁵ Isto, str. 5.

⁶⁶ Isto, str. 5.

⁶⁷ Isto, str. 6.

⁶⁸ Isto, str. 23.

⁶⁹ Isto, str. 7-10.

⁷⁰ Isto, str. 13-31.

⁷¹ Isto, str. 20.

⁷² Isto, str. 15, 22.

Najbolja i najsigurnija navika koju možemo usaditi djetetu navika je umjerenosti.⁷³ Pretjeranost škodi zdravlju. Neko voće za kojim djeca postanu pohlepna škodi njihovu zdravlju⁷⁴, kao i pretjerano pijenje⁷⁵ i stalno hranjenje⁷⁶. Jednoga dana kada dijete odraste i počne se služiti svojim razumom, bit će mu lakše pratiti ga te neće biti razuzdan ili proždrljiv ako mu to nije u navici. Jedino što bi se djeci trebalo dozvoliti dovoljno je sna budući da im je potrebno za zdravlje, ali i tada se treba paziti da se ide rano na počinak kako bi se moglo rano ustati.⁷⁷ To je važno i zato jer ako budu išli ranije spavati, steći će naviku da izbjegnu pogibeljne sate razuzdanosti.⁷⁸

Priroda je stoga kompas kojim se rukovodimo pri utvrđivanju korisnih navika. Iz toga bismo razloga trebali izbjegavati i davanje lijekova djeci, osobito ako su preventivni. Trebamo ih čim više prepustiti prirodi, a djelovati na njihov tjelesni ustroj samo onoliko koliko je neophodno.⁷⁹ Locke kaže:

„Ostavi prirodi slobodno polje, da obrazuje tijelo kako joj se najbolje čini. Ona radi sama po sebi mnogo bolje i točnije, nego što bismo je mi mogli uputiti.“⁸⁰

1.2.5. Moralni odgoj i metode navike i rezoniranja

Moralni je odgoj najvažniji dio odgoja kod Lockeja. Nakon što smo razvili jako tijelo koje se može pokoriti duhu savjetuje:

„(...) sljedeći je i najvažniji posao dovesti duh na pravi put kako bi u svim prilikama bio sklon dopustiti samo ono što bi bilo u skladu s dostojanstvom i izvrsnošću razumnoga bića.“⁸¹

Metode koje bismo mogli istaknuti kao glavne jesu metoda navike i dvije metode koje su s njome u bliskoj vezi, metoda rezoniranja i uskraćivanja. Djetetu bi u naviku trebalo preći ono što preporuča razum, prvo roditeljski razum kroz odgoj, a jednoga dana i njegov vlastiti. Sada kada ga još nema, manjak razuma treba mu nadoknaditi navika.⁸²

Locke govori kako je velika mana koju je vidio u odgoju to što duh nije pokoran stezi, a poslušan razumu te nastavlja pokazujući na koje sve načine roditelji kvare svoju djecu.⁸³ Svim tim načinima bilo bi zajedničko to što djecu ne poučavaju uskraćivanju. Locke kao temelj svake vrline ističe:

„(...) da čovjek bude sposoban uskratiti si vlastite želje, preći preko vlastitih sklonosti i slijediti samo ono što razum preporuča kao najbolje, pa makar pohota drugamo naginjala.“⁸⁴

⁷³ Isto, str. 14.

⁷⁴ Isto, str. 23.

⁷⁵ Isto, str. 21.

⁷⁶ Isto, str. 18.

⁷⁷ Isto, str.24-25.

⁷⁸ Isto, str. 25.

⁷⁹ Isto, str. 32.

⁸⁰ Isto, str. 14-15.

⁸¹ Isto, str. 33.

⁸² Isto, str. 34.

⁸³ Isto, str. 34.

⁸⁴ Isto, str. 34.

Locke kaže kako nema ništa loše u raznim željama koje djeca mogu imati, loše je ako nisu podvrgnute pravilima i granicama razuma.⁸⁵ Ako je riječ o nekoj prirodnoj potrebi, kao što je glad, žeđ, san, dužnost nam je da mu pomognemo.⁸⁶ Neprestanim uskraćivanjem trebamo u njima uništiti volju da nešto traže iz hira.⁸⁷ Na taj ćemo ih način naučiti čednosti i pokornosti, ali ćemo ih i naviknuti da si uskraćuju i svladaju neke sklonosti, što ih potiče da konzultiraju razum i koriste ga što ranije.⁸⁸ To će doprinijeti tome da mu duša postane jaka.⁸⁹

Navedenu metodu neprestanoga uskraćivanja navodi i kao sredstvo protiv djetetove prirodne želje da gospodari drugima i posjeduje stvari, što lako može voditi zlim navikama.⁹⁰ Kao metode protiv toga navodi i to da ga naviknemo da iskazuje uljudnost prema djeci s kojom živi budući da među njima često postoji suparništvo.⁹¹ Na to ih treba priviknuti čast koju će vidjeti da im to pribavlja. Ujedno, treba ih naviknuti i na to da rado dijele svoje stvari s prijateljima. Darežljivost treba u njima utvrditi pazeći da njome ništa ne izgube i da ih se za to uvijek nagradi.⁹²

Djeca ujedno vole slobodu i žele pokazati da su slobodna i samostalna,⁹³ zbog toga, iako moramo imati autoritet nad njima, trebamo im pružiti što je više slobode moguće, a to se osobito tiče njihovoga slobodnog vremena. Ako se zabavljaju na nevin način, trebamo im dati punu slobodu u odabiru igre,⁹⁴ kao što im i želju za igrom ne smijemo ograničavati,⁹⁵ ali bismo im i ono što ih želimo naučiti trebali raznim metodama učiniti zabavnim a ne nametnuti kao zadaću.⁹⁶

Ipak, što manje razuma djeca imaju i što su mlađa, to veći treba biti nadzor nad njima. Prema dobi, razboru i ponašanju djeteta strogost bi također trebala popustiti. I ne samo popustiti, ovdje Locke očevima savjetuje još jednu odgojnu metodu. Savjetuje da se sina koji je u određenoj mjeri odrastao pita za savjet i mnijenje o nekoj stvari. S jedne će strane to sina potaknuti na razmišljanje, a čim ga se prije tretira kao odrasla čovjeka to će prije to i postati.⁹⁷ S druge će strane takva otvorenost, pouzdanje i dobrota učvrstiti prijateljstvo.⁹⁸ Prijateljstvo mlade osobe i roditelja može biti i korisno, jer će dijete tada prije upitati roditelja za savjet, a on mu mora odgovarati kao pouzdanik, bez zapovijedi.⁹⁹ Ako roditelj pita savjet i mišljenje za svoje poslove, povećat će ljubav djeteta te će ono biti zabrinuto za te poslove kao da su njegovi¹⁰⁰. Ujedno, dijete će cijiniti znanje više ako vidi da ga može primijeniti te da ono može nekome biti od koristi. Zbog toga se može tražiti njegovo mišljenje iz raznih područja, što će

⁸⁵ Isto, str. 37.

⁸⁶ Isto, str. 120-122.

⁸⁷ Isto, str. 122.

⁸⁸ Isto, str. 123-124.

⁸⁹ Isto, str. 124.

⁹⁰ Isto, str. 199-120.

⁹¹ Isto, str. 126.

⁹² Isto, str. 127-128.

⁹³ Isto, str. 78.

⁹⁴ Isto, str. 126.

⁹⁵ Isto, str. 57.

⁹⁶ Isto, str. 78.

⁹⁷ Isto, str. 113.

⁹⁸ Isto, str. 113.

⁹⁹ Isto, str. 114.

¹⁰⁰ Isto, str. 114.

mu otvoriti razum i učvrstiti pravila.¹⁰¹ Djetetov bi odgovor otac trebao poslušati, a ako je odgovor dobar pohvaliti ga.¹⁰² Sličnu metodu može koristiti i odgajatelj.¹⁰³

Locke smatra da su djeca često opterećena pravilima koja ne razumiju i zaborave zbog čega ih se kažnjava. Zbog učestaloga kažnjavanja ona će ili naviknuti na to ili će prezirati roditelja koji će izgubiti ugled ako kojim slučajem ostavi neki prijestup nekažnjen.¹⁰⁴ Zato umjesto da postavimo mnogo pravila, trebamo djecu poučavati primjerima.¹⁰⁵ S jedne strane, ako im damo pravila, trebamo paziti da ih je malo. Primjerice, da im damo jedno pravilo, da promotrimo shvaća li ga dijete te zatim da ponavljanjem pređe u naviku, a kada jedno pravilo pređe vježbom u naviku, može se uvesti drugo.¹⁰⁶ Locke savjetuje i da se ljubaznom riječju dijete potiče na vježbanje onoga što se želi usaditi.¹⁰⁷ S druge strane, djece se najviše doima društvo u kojemu se nalaze te će najviše raditi prema primjeru.¹⁰⁸ Zbog toga, kako smo već spomenuli, dijete mora što je više vremena moguće provesti u društvu roditelja koji moraju paziti na utjecaj društva, osobito služničadi.¹⁰⁹ Ali i roditelji trebaju paziti na svoje ponašanje. Ako bi dijete kaznili u onome što oni sami čine, ono bi tumačilo kaznu kao znak zlovolje i samovolje a ne ljubavi, a sam čin kao povlasticu starije dobi.¹¹⁰

Još jedna metoda koju Locke ističe metoda je rezoniranja s djecom. On smatra da djeca mogu shvatiti razloge i prije nego što se misli te im je moguće objasniti vrline, poroke, kao i to da se s njima ne postupa iz hira. Takav način postupanja daje im određeni ponos, jer vole kada se na njih gleda kao na razumna bića. Rezoniranje na kakvo on ovdje misli u skladu je sa sposobnostima djeteta, jer ipak dijete još nije odrasla osoba, pa se moramo potruditi birati razloge koji su u objašnjavanju njima očigledni i primjereni.¹¹¹

Sve navedene metode Locke koristi i u upućivanju na to kako se riješiti nekih neželjenih ponašanja, poput laganja, sklonosti ka zlostavljanju životinja, plača i deranja, straha te ujedno kako učvrstiti srdačnost, usaditi čovječnost, potaknuti prirodnu radoznalost i naučiti ga iskrenosti.

1.2.5.1. Nagrada i kazna

Locke govori o dobrim i lošim načinima kažnjavanja. Smatra da velika strogost kao ni šiba, ni druge vrste ropskih i tjelesnih kazni nisu dobre ako želimo razviti dijete koje je mudro, dobro i iskreno.¹¹² Takvi načini mogu od djeteta stvoriti nekoga tko hini da je dobar kako bi

¹⁰¹ Isto, str. 116.

¹⁰² Isto, str. 115.

¹⁰³ Isto, str. 115.

¹⁰⁴ Isto, str. 59.

¹⁰⁵ Isto, str. 64.

¹⁰⁶ Isto, str. 58-59.

¹⁰⁷ Isto, str. 60.

¹⁰⁸ Isto, str. 67.

¹⁰⁹ Isto, str. 67.

¹¹⁰ Isto, str. 76-77.

¹¹¹ Isto, str. 89-90.

¹¹² Isto, str. 49.

izbjegao kaznu, nekoga tko će zamrziti ono što mu se želi usaditi,¹¹³ nekoga tko će postati potučen i potišten¹¹⁴ ili će naviknuti na takvo kažnjavanje pa neće za nj mariti.¹¹⁵

Za uspostavu roditeljskoga autoriteta možemo koristiti strože mjere koje trebamo napustiti jednom kad nam je dijete poslušno.¹¹⁶ Tada nam za održavanje autoriteta treba njihovo strahopoštovanje koje im je prešlo u naviku te ne smijemo biti popustljivi u mjeri koju bi zlorabili.¹¹⁷

Tvrdoглаvost ili pobuna također može zahtijevati uporabu šibe. U tome se slučaju dijete treba šibati sve dok se ne pokori njegov duh i učvrsti roditeljski autoritet.¹¹⁸ No, prava kazna toga šibanja ne smije biti bol budući da se ona lako može zaboraviti, nego stid, dijete se treba stidjeti što je uopće zaslužilo kaznu.¹¹⁹

Nagrade za neko dobro ponašanje poput novca ili poslastica također nisu dio dobrog odgoja prema Lockeu. Time se dijete uči da su materijalne stvari uvjet njegove sreće te se uči rasipnosti i oholosti.¹²⁰ Nagrade i kazne koje Locke vidi kao moćna sredstva odgoja jesu štovanje i sramota, odnosno ljubav prema dobrome imenu i strah od sramote.¹²¹ Dijete koje vidi da je drugo pohvaljeno i poštovano zbog dobra dijela, a zbog zloga je nepoštovano, neće na to biti ravnodušno. Roditelj samo mora paziti da reakcije na djetetovo ponašanje budu od svakoga iste, što znači da se mora paziti na ponašanje služničadi.¹²² Te iako dobar glas nije pravi temelj krijeposti, razum drugih koji je u njemu sadržan dobar je vodič djeteta koje još nije razvilo svoj.¹²³ Iako, Locke podupire upotrebu nagrade kao sredstva za poticanje darežljivosti, odnosno kao sredstvo za usađivanje navike davanja.¹²⁴

1.2.6. Religijski odgoj

Locke smatra da rano trebamo u djetetov duh usaditi pojam Boga. Taj pojam treba se držati Boga kao najvišega bića koje je sve stvorilo, time vlada, sve vidi i čini dobro onima koji ga slušaju.¹²⁵ Trebamo izbjegavati do određene dobi čitanje biblijskih tekstova i govor o duhovima i sablastima.¹²⁶ Sluge će često pokušavati plašiti ili pokoriti djecu takvim pričama, što će biti teško iskorijeniti.¹²⁷ Pravi pojam Boga trebamo usaditi u dijete jer je on temelj krijeposti koju želimo razviti kod djeteta, koja je nužna da dijete bude od drugih cijenjeno, sebi podnošljivo i sretno.¹²⁸

¹¹³ Isto, str. 48.

¹¹⁴ Isto, str. 46.

¹¹⁵ Isto, str. 55.

¹¹⁶ Isto, str. 45.

¹¹⁷ Isto, str. 45-46.

¹¹⁸ Isto, str. 85.

¹¹⁹ Isto, str. 84.

¹²⁰ Isto, str. 50.

¹²¹ Isto, str. 52.

¹²² Isto, str. 53-54.

¹²³ Isto, str. 56.

¹²⁴ Isto, str. 127.

¹²⁵ Isto, str. 163.

¹²⁶ Isto, str. 164.

¹²⁷ Isto, str. 164.

¹²⁸ Isto, str. 162.

1.2.7. Obrazovanje

Govoreći o obrazovanju Locke kritizira dosta tadašnjih odgojno obrazovnih praksi, pa tako ne odobrava to da se djeca šibom prisiljavaju na bivanje u klupama i učenje latinskoga,¹²⁹ kao ni to da uče čitanje na Bibliji¹³⁰ ili da uče jezik učeći gramatiku.¹³¹ Nudi neke svoje metode za učenje raznih područja, primjerice za učenje čitanja predlaže igru s kockom na kojoj su slova i riječi, a zatim čitanje Ezopovih basni koje su zabavne i poučne, za učenje francuskoga predlaže svakodnevni razgovor na tome jeziku. Ono što se proteže kroz metode koje nudi to je da djetetu učenje trebamo učiniti zabavnim, zanimljivim, ne smijemo ga tjerati šibom, psovati ili mu prirediti ikakve neugodnosti zbog kojih bi zamrzio knjigu. Učitelj treba učeniku olakšati učenje, potaknuti na marljivost tako da mu usadi ljubav prema onome što uči, udobrovoljiti ga za učenje razgovorom prije nego što počne,¹³² a dužnost mu je usaditi mu navike.¹³³ Također, djetetovo vrijeme ne bismo trebali tratiti tražeći učenje na pamet ili pisanje stihova. Učitelj bi kao i roditelj autoritet trebao sagraditi na strahopoštovanju, poduprijeti ga dobrohotnošću i nježnošću.¹³⁴

Engleski bi gentleman trebao uz engleski jezik učiti i francuski i latinski, ali te jezike samo u mjeri u kojoj bi mu bili potrebni kroz život. U učenju treba početi sa stvarima koje su lakše, učvrstiti to te ići dalje.¹³⁵ Uz sam proces učenja ne smije ga vezati nikakva neugodnost inače neće dobro pamtiti i samo će čekati da odbaci knjigu. Zatim bi učenje trebali započeti s geografijom, pa preći na aritmetiku, astronomiju, geometriju, kronologiju i povijest.¹³⁶ Predlaže i čitanja iz etike, općega dijela građanskoga prava. Gentleman bi trebao poznavati zakone, jer treba znati što je korisno za njegovu domovinu.¹³⁷ Bilo bi korisno i dati im pregled retorike i logike, kao i učiti ih raznim sustavima, pokazati im prirodnu filozofiju, kod koje bi trebali početi od nauka o tijelima kako bi točnije shvatili umni svijet.¹³⁸

1.2.8. Zanat i ostale vještine

Locke smatra kako bi gentleman trebao naučiti 2 ili 3 zanata, a jedan stvarno usavršiti. To će biti od koristi za njega jer će mu vježbati tijelo, što je osobito korisno za one koji dan provedu sjedeći te jer će mu pružiti zabavu i odmor. Predlaže fizički rad, vrtlarstvo ili gospodarstvo, a nakon toga drvarske radnje. Korist im može biti i ta da izrade nešto korisno ili da jednoga dana mogu poučiti svoga vrtlara.¹³⁹

¹²⁹ Isto, str. 179.

¹³⁰ Isto, str. 188.

¹³¹ Isto, str. 193.

¹³² Isto, str. 77-82.

¹³³ Isto, str. 197.

¹³⁴ Isto, str. 201.

¹³⁵ Isto, 217.

¹³⁶ Isto, str. 214.

¹³⁷ Isto, str. 222.

¹³⁸ Isto, str. 228.

¹³⁹ Isto, str. 243.

Predlaže i da se gentleman pouči u knjigovodstvu, jer bi to bilo osobito korisno za njegovo očuvanje svoga imetka.¹⁴⁰ U tome ga otac može vježbati tako da ga potiče da bilježi sve svoje troškove te vježbanjem te vještine može steći još jednu korisnu naviku.¹⁴¹

Locke smatra i to da za djetetovo dražesno gibanje i muževno držanje od koristi može biti učenje plesa.¹⁴² Poznavanje mačevanja i jahanja korisno je za zdravlje i prikladna je zabava, a može biti od koristi i u ratu.¹⁴³ No, osrednje mačevanje može biti opasno, stoga bi puno bolja bila vještina hrvanja.¹⁴⁴

¹⁴⁰ Isto, str. 248.

¹⁴¹ Isto, str. 249.

¹⁴² Isto, str. 237.

¹⁴³ Isto, str. 239.

¹⁴⁴ Isto, str. 240.

2. Jean-Jacques Rousseau

Jean-Jacques Rousseau rođen je 1712. godine u Ženevi. Odgajao ga je otac budući da mu je majka umrla nekoliko dana nakon porođaja. Kada je imao deset godina otac je napustio grad kako bi izbjegao uhićenje te je Rousseau ostavljen na brigu svećeniku, nakon čega izučava graverski zanat.¹⁴⁵

Sa šesnaest je godina napustio Ženevu te je radio za i bio pod utjecajem plemkinje de Warens. Ona ga šalje u Torino gdje se preobraćuje na rimokatoličanstvo 1728. godine.¹⁴⁶ Tamo je radio kao sluga u plemićkoj kući, nakon čega se kroz kraći period obučavao da bude svećenik, ali to je zamijenila karijera putujućega glazbenika, prepisivača i učitelja.¹⁴⁷ Bio je svestran te je uz mnoge stvari kojima se kroz život bavio, kao i Locke, stekao iskustvo odgajatelja. Došao je u Lyons 1740. kako bi pod svojim novim patronom de Mablyjem brinuo o njegovu dva sina. Morley nas izvještava da je Rousseau bio dobar kada su djeca bila mirna, ali kada to ne bi bio slučaj pokazivao bi svoju nestrpljivost.¹⁴⁸ Dakle, prema svemu sudeći, nije bio tako dobar praktičar kao Locke. Morley piše:

„Budući autor najutjecajnije rasprave o odgoju koja je ikada napisana nije bio uspješan u praktičnoj i puno napornijoj strani toga vrhunskog umijeća.“¹⁴⁹

I sam Rousseau na početku *Emila* iznosi:

„Odviše sam prožet veličinom dužnosti odgajatelja, pa osjećam svoju nesposobnost u tako velikoj mjeri, da nikada ne bih primio slično zvanje (...) Nekada sam pokušao vršiti ovo zvanje, što mi je pružilo dovoljan dokaz da nisam sposoban (...)“¹⁵⁰

Rousseau se zbog osjećaja svoje nesposobnosti primio najlakšega posla,¹⁵¹ pisanja o odgoju a ne odgajanja, posla koji ćemo razmotriti u sljedećim potpoglavljima.

Rousseaua je proslavila njegova prva rasprava, *Rasprava o znanostima i umjetnostima*, objavljena 1750. godine nakon što je godinu prije njome pobijedio na natječaju Akademije u Dijonu. Vraća se u Ženevu gdje prelazi na kalvinizam, a godinu kasnije, 1755., objavljuje svoju drugu raspravu *Raspravu o porijeklu nejednakosti*. Napušta Pariz i radi pod patronatom, prvo gospođe d'Epinau, a zatim vojvode i vojvotkinje od Luksemburga. Epistolarni roman *Julija ili Nova Heloiza* objavljuje 1761., a godinu kasnije *Društveni ugovor* i *Emila*. Zbog potonjih je dviju knjiga u Ženevi osuđen zbog religijskoga krivovjerja, dok je u Parizu osuđen zbog *Emila*. Dijelom kao odgovor na takvu situaciju, odriče se Ženevskoga građanstva, a zbog naloga za uhićenje bježi u Švicarsku, nakon čega odlazi u Englesku.¹⁵² Posljednjih desetak godina života provodi bježeći, putujući i pišući. Važnija djela koja tada piše jesu *Razmatranja o Poljskoj vladi*, *Ispovijesti* i *Sanjarije usamljenog šetača*. Umire 1778. godine.

¹⁴⁵ Bertram, Christopher, "Jean Jacques Rousseau", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2020 Edition), Edward N. Zalta (ur.). Dostupno na: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2020/entries/rousseau/> (pristup: 4. 5. 2020.)

¹⁴⁶ Isto.

¹⁴⁷ Isto.

¹⁴⁸ John Morley, *Rousseau: Volume 1*, Macmillan and co., London, 1886, str. 96.

¹⁴⁹ Isto.

¹⁵⁰ Jean-Jacques Rousseau, *Emil ili o vaspitanju*, Valjevo, Beograd, 1989., str. 28-29.

¹⁵¹ Isto, str. 29.

¹⁵² C. Bertram, „Jean Jacques Rousseau“.

2.1. *Emil*

Cenzura je u osamnaestostoljetnoj Francuskoj bila u punome jeku te Rousseauovo djelo o odgoju nije izdano tamo. Knjige su uglavnom objavljivane u Nizozemskoj nakon čega su krijumčarene u zemlju. Istim je putem trebao proći i *Emil*, no putem je naišao na neke poteškoće te je mjesec dana nakon što se knjiga pojavila francuski parlament naredio javno spaljivanje knjige i uhićenje autora koji nije bio anonimn. ¹⁵³ Knjiga je optužena za krivovjerje.

Emil je prvi Bildungsroman, djelo od pet knjiga podijeljeno u dva velika dijela, u kojoj pokazuje odgoj zamišljenoga dječaka Emila kojemu on predstavlja odgajatelja. ¹⁵⁴ Bloom navodi kako ne možemo sa sigurnošću reći zašto upravo ime Emil. ¹⁵⁵ Možemo pretpostaviti da je ime preuzeo iz Plutarhova djela u kojemu opisuje Aemiliusa Paulusa koji je posvećen odgoju i nezavisan od fortune, što su ciljevi kojima odgoj Emila teži. ¹⁵⁶

Društvo je ono što kvari ljude, stoga Rousseau dječaka udaljava na selo te ga tamo odgaja. Odgoj ima za cilj razviti prirodne sposobnosti djeteta te od njega stvoriti samodostatnu osobu koja neće podlijegati predrasudama društva niti će imati uobičajene hirove i potrebe koje ljudi u društvu imaju.

Knjiga je izvršila utjecaj na postojeće prakse. U osamnaestostoljetnoj Francuskoj dosta se promišljalo o odgoju, dijelom zbog prekida isusovačkih djelatnosti koje su među ostalim bile odgojne. ¹⁵⁷ Promišljao se odgoj i naglasak se stavljao na bliži odnos roditelja i djece. Došlo je do oživljavanja naturalizma i pobune protiv crkve. To je s jedne strane dovelo do shvaćanja da priroda nije stvorila djecu da ih doje druge žene i da budu udaljeni od obitelji, ¹⁵⁸ a s druge strane, do shvaćanja da bi djeca trebala imati sretnije djetinjstvo ako se ljudi rađaju dobri i bez prokletstva. ¹⁵⁹ Rousseau je pridonio takvome modernom shvaćanju odgoja te je poticao na bliže odnose u obitelji, na to da majke doje i brinu za svoju djecu, što će u konačnici zbliziti cijelu obitelj. Njegovi su savjeti o dojenju utjecali na majke, kao i savjeti o tome da se dojenčad ne povija te da ih se više izlaže zraku te im se dozvoljava kretanje i micanje udova. ¹⁶⁰ Morley ¹⁶¹ kaže kako je djelo utjecalo na promjenu percepcije odgoja te kako je od odgoja učinilo manje mistično područje. *Emil* je utjecao i oduševio mnoge filozofe i odgajatelje, ponajprije u Njemačkoj. ¹⁶² U samoj Francuskoj više je zamijećen religijski aspekt, što je i dovelo do optužaba za krivovjerje. No, Morley ¹⁶³ kaže kako je knjiga predstavljala početak demokratske tendencije u odgoju kakva postaje uobičajena u Engleskoj, Francuskoj i Njemačkoj, tendencije koja nastoji odgojiti samodostatnoga i prirodnoga čovjeka te koja ne ograničava odgoj na određenu klasu ljudi.

¹⁵³ John Morley, *Rousseau: Volume 2*, Macmillan and co., London, 1886, str. 56-68.

¹⁵⁴ Allan Bloom, "Introduction", u: Jean-Jacques Rousseau, *Emile or On Education*, Basic Books, 1979., str. 3-28, 481, ovdje str. 6.

¹⁵⁵ Isto, str. 481.

¹⁵⁶ Isto.

¹⁵⁷ J. Morley, *Rousseau: Volume 2*, str. 199.

¹⁵⁸ Isto, str. 200.

¹⁵⁹ Isto, str. 202.

¹⁶⁰ Isto, str. 207.

¹⁶¹ Isto, str. 249-250.

¹⁶² Isto, str. 251.

¹⁶³ Isto, str. 254.

U sljedećim ćemo potpoglavljima istražiti neke osnovne ideje *Emila*.

2.1.1. Prirodan odgoj

Ljudi se rađaju dobri, smatra Rousseau, ali u dodiru s društvom postaju pokvareni. Kako to možemo spriječiti? Odgovor koji dobivamo s *Emilom* jest odgoj koji je udaljen od društva. Dječak Emil, kojega zamišlja kako bi uprizorio svoje metode, imućnoga je aristokratskog porijekla te je zamišljen kao siročić kako bi sam Rousseau ovdje nastupio kao njegov odgajatelj. Odgaja ga na selu, kako dječak ne bi imao nikakav doticaj s društvom koje bi ga moglo iskvariti.¹⁶⁴

Prirodan ili domaći odgoj za Rousseaua je odgoj kojim je čovjek odgojen za sebe samoga¹⁶⁵ i takvoga čovjeka on želi prikazati u Emilu. Najbolje je odgojen čovjek onaj tko „zna najbolje podneti radosti i patnje ovoga života.“¹⁶⁶ Svrha odgoja tako nije prenošenje što je moguće više znanja djetetu, već osposobljavanje djeteta za život, razvijanje njegovih sposobnosti tako da dijete bude slobodno od predrasuda društva, da samo stvara svoj sud te da bude sposobno brinuti za sebe u kakvom se god položaju u životu nađe.

Rousseau kritizira javni odgoj koji prema njemu guši prirodnost djeteta, usađuje u njega strasti te ga u svijet izbacuje bez razuma.¹⁶⁷ „Promatrajte prirodu i idite putem što vam ga ona označuje.“¹⁶⁸ savjetuje nam Rousseau, pa nastavlja: „Ona neprestano vježba djecu; ona jača njihovo tijelo svakovrsnim iskušenjima; rano ih uči šta su tegoba i bol.“¹⁶⁹

Tako nas priroda treba voditi pri tjelesnome odgoju djece, a taj je odgoj jedini koji treba postojati do djetetove dvanaeste godine. Patnja treba biti prva stvar koju će dijete naučiti.¹⁷⁰ To će ga očvrstnuti, moramo ga pustiti da pada po livadi i ne smijemo biti previše zaštitnički nastrojeni. Brinući za njegovo tijelo trebali bismo ga priviknuti i na hladnu i na toplu vodu,¹⁷¹ a dijete bismo trebali priviknuti i na mrak i na gledanje novih predmeta bez straha.¹⁷² Savjetuje i da pustimo djecu da se slobodno kreću i da im pomognemo s onim fizičkim potrebama koje zahtijeva priroda,¹⁷³ također smatra da je problem za zdravlje previše mesa,¹⁷⁴ protivi se povijanju djeteta¹⁷⁵ i smatra da je potrebno zdravo tijelo koje će biti dovoljno snažno da se pokorava duši.¹⁷⁶ Ujedno izjavljuje da „Jedina navika djeteta mora biti da nema nikakve navike (...).“¹⁷⁷

Daje nam četiri načela djetetovoga najranijeg odgoja. Prvo je da mu prepustimo punu uporabu njegovih prirodnih sila koje ne može zloupotrijebiti; drugo je da mu pomognemo u

¹⁶⁴ J.-J. Rousseau, *Emi ili o vaspitanju*, str. 40.

¹⁶⁵ Isto, str. 16.

¹⁶⁶ Isto, str. 17.

¹⁶⁷ Isto, str. 26.

¹⁶⁸ Isto, str. 24.

¹⁶⁹ Isto.

¹⁷⁰ Isto, str. 60.

¹⁷¹ Isto, str. 41.

¹⁷² Isto, str. 45.

¹⁷³ Isto, str. 51.

¹⁷⁴ Isto, str. 50.

¹⁷⁵ Isto, str. 20.

¹⁷⁶ Isto, str. 33.

¹⁷⁷ Isto, str. 45.

svemu u čemu mu treba pomoć; treće je da se u toj pomoći ograničimo samo na ono što mu je zaista potrebno, a ne što je nastalo kao proizvod hira; četvrto je načelo da ih neprestano promatramo kako bismo lakše uočili koje njihove želje proizlaze iz prirode a koje iz čudljivosti.¹⁷⁸

Podupirući domaći odgoj prije nego javni, naglasak ujedno stavlja na obitelj kao važan čimbenik razvoja djeteta i održanja morala. Rousseau, u vrijeme kada se mala djeca daju dojiljama te žive odvojeno od roditelja, ističe važnost toga prvog odgoja koji pripada ženama.¹⁷⁹ Obraća se majkama koje potiče na to da doje svoju djecu ističući da ne postoji nikakva zamjena za majčinu brigu.¹⁸⁰ Ako ćemo prvi odgoj prepustiti majkama, doći će do veće povezanosti unutar obitelji, a nestat će i raznih izopačenosti do kojih dolazi kada se dijete ne odgaja unutar obitelji, kao i do jačanja obiteljskih veza.¹⁸¹ Raspad je obitelji jedan od razloga propadanja morala, stoga jačanje obitelji do kojega dolazi brigom za dijete može voditi poboljšanju običaja i morala.¹⁸² Dakle, domaći je odgoj dobar i za dijete i za moral zajednice. Majčin je odgoj samo početak, nakon njega ima uslijediti odgoj oca. „Kako je majka prava dojilja, tako je otac pravi učitelj.“¹⁸³ Oboje se trebaju uskladiti te pobrinuti za odgoj.

Ipak, često se unajmljuju odgajivači koje Rousseau žestoko kritizira. Daje svoju sliku toga kakvi bi oni trebali biti ako bismo ih već unajmili. Smatra da bi sam odgajatelj trebao biti mlad kako bi mogao postati prijateljem svoga odgajanika i dobiti njegovo povjerenje.¹⁸⁴ Takva bi osoba trebala biti dobro odgojena te se baviti samo odgojem jedne osobe.¹⁸⁵ Dijete je, kaže Rousseau, od rođenja učenik prirode, a zadaća se odgajatelja sastoji samo u tome da je proučava i nastoji joj ukloniti s puta sve što bi moglo smetati njenom djelovanju.¹⁸⁶ To nas vodi do pojma negativnoga odgoja koji ćemo razložiti u sljedećemu potpoglavlju.

2.1.2. Negativan odgoj

Od otprilike treće pa do dvanaeste godine Emilov bi odgoj trebao biti negativan. To kao prvo znači to da ne postoji nikakvo pozitivno poučavanje, kao ni naređivanje ili davanje uputa djetetu. Prema Rousseau, to može samo loše utjecati na dijete. A zatim, to znači posebnu angažiranost odgajatelja koji ipak dijete ne može prepustiti slučaju. Budući da izravne pouke ne mogu postojati, priroda mora voditi. Zadaća je odgajatelja proučavati prirodu¹⁸⁷ i maknuti prepreke koje joj se mogu javiti na putu. Ovisnost koja potječe od stvari ne škodi slobodi, dok ona koja potječe od ljudi rađa poroke,¹⁸⁸ stoga je prirodna nužnost jedino što dijete treba osjetiti, a ne čovjekov hir.¹⁸⁹

¹⁷⁸ Isto, str. 51.

¹⁷⁹ Isto, str. 11.

¹⁸⁰ Isto, str. 21-22.

¹⁸¹ Isto, str. 22-23.

¹⁸² Isto, str. 23-27.

¹⁸³ Isto, str. 26.

¹⁸⁴ Isto, str. 30.

¹⁸⁵ Isto, str. 28-30.

¹⁸⁶ Isto, str. 42.

¹⁸⁷ Isto, str. 70.

¹⁸⁸ Isto, str. 69-70.

¹⁸⁹ Isto, str. 77.

Pouke moraju nastupiti kroz prikrivenu odgajateljevu intervenciju na način da dijete ne stekne dojam da ga se poučava.¹⁹⁰ Na taj se način dijete neće protiviti autoritetu, vjerovat će mu i neće imati potrebu lagati i varati.¹⁹¹ To znači da kao jedini zakon dijete treba imati svoje iskustvo, jedine kazne trebaju se djetetu činiti kao prirodna posljedica njegovih čini.¹⁹² Rousseau kaže:

„(...) ono treba činiti samo ono što hoće; ali ono smije htjeti samo što se podudara s tvojom voljom; ono ne smije učiniti nijedan cijeli korak što ga ti nisi predvidio; ono ne smije otvoriti usta, a da ne zna što će reći.“¹⁹³

Ono što ga treba obuzdavati nije autoritet već sila, odnosno ako želimo da nešto ne učini, trebamo ga u tome jednostavno spriječiti a ne mu to objašnjavati.¹⁹⁴ Rousseau smatra da s djecom ne možemo rezonirati i ne smijemo im davati razloge za njihove dužnosti.¹⁹⁵ Shvaćanje razloga nadmašuje sposobnosti djeteta kojemu razum još nije razvijen, stoga će se dijete, u strahu od kazne, često praviti da ih razumije, što će u konačnici dovesti do njihovoga nezadovoljstva, laganja, varanja.¹⁹⁶ Kao jedino sredstvo odgoja ističe *dobro uređenu slobodu*, što znači pustiti dijete da ga vodi njegovo iskustvo te da mu jedino ono pruža pouku.¹⁹⁷

Dijete u dobi do dvanaeste godine, kako smo vidjeli, nema razvijen razum, no ima, prema Rousseau, čulni razum.¹⁹⁸ Riječ je o razumu koji je osnova intelektualnoga te kojim dijete razvijajući svoja čula može suditi o onome što mu iskustvo preko njih daje. U negativnome odgoju dijete treba razvijati samo svoja čula budući da ne može shvatiti ideje, no ispravno može suditi o stvarima koje pozna, koje su vezane uz sadašnjost i neposredno ga se tiču.¹⁹⁹ Tako dijete kroz djelovanje može usvojiti razne lekcije. Rousseau smatra da je prva ideja koju Emil treba naučiti ideja vlasništva. Uči ga toj ideji kroz namještanje takve situacije u kojoj dječak sadi grah na tuđoj zemlji, a nakon što je u nj uložio puno truda dolazi pravi vlasnik zemlje, vrtlar koji je tamo posadio lubenice koje su bile i za njegovu upotrebu.²⁰⁰ Kroz razgovor s njime dijete razumije pravo prvoga posjednika te dogovara uporabu dijela njegovoga vrta uz napomenu da će njegovo biti uništeno ako on uništi tuđe.²⁰¹

2.1.3. Pozitivan odgoj

Rousseau smatra da s oko dvanaest godina dijete ima dovoljno fizičke snage te je stoga vrijeme za obrazovanje. Dijete bi trebalo steći neka znanja koja bi mu bila od koristi, no ovdje još ne spada znanje o ljudskim odnosima.²⁰²

U skladu s metodama negativnoga odgoja, Rousseau usklađuje i metode pozitivnoga. Dijete se ne smije poučavati na uobičajen način u kojemu se znanje jednostavno prenosi. Znanje

¹⁹⁰ Isto, str. 115.

¹⁹¹ Isto, str. 115.

¹⁹² Isto.

¹⁹³ Isto, str. 114.

¹⁹⁴ Isto, str. 77.

¹⁹⁵ Isto, str. 76-77.

¹⁹⁶ Isto, str. 76.

¹⁹⁷ Isto, str. 78.

¹⁹⁸ Isto, str. 121.

¹⁹⁹ Isto, str. 98.

²⁰⁰ Jean-Jacques Rousseau, *Emile or on education*, Basic Books, USA, 1979, str. 98-99.

²⁰¹ Isto, str. 99.

²⁰² J.-J. Rousseau, *Emil ili o vaspitanju*, str. 173.

treba biti posljedica njegovoga opažanja.²⁰³ Važno je da dijete ništa ne čini protiv svoje volje, moramo mu otvoriti volju prema stvarima i dati mu metodu da sam otkrije stvari.²⁰⁴ Samo na taj način priviknut ćemo ga na to da se ne podčinjava ropski autoritetu.²⁰⁵ Ujedno ćemo samo tako djetetu dati način da dođe do ideja te ćemo spriječiti propadanje njegovoga duha koje dolazi s time ako mu sve dajemo te ćemo spriječiti razne neprijatnosti koje nastupaju kada mu znanje prenosimo i ispravljamo njegove greške.²⁰⁶ Dijete tako samo kroz svoje iskustvo, potaknuto znatiželjom i interesom mora naći znanje. Odgajatelj ga samo može uputiti ili urediti situaciju tako da bude povoljna za stjecanje znanja. Primjerice, može odglumiti da su izgubljeni u šumi, čime bi Emil potaknut svojim interesom da iz nje izađe otkrio u kojemu su položaju te kako da određuje strane svijeta.²⁰⁷ Uvidio bi tako korisnost znanja iz astronomije, koja zajedno sa znanjima iz geometrije i fizike može učiti promatranjem prirode.

Rousseau želi da svijet bude jedina knjiga iz koje će Emil učiti²⁰⁸ te ističe da mrzi knjige, jer nas tjeraju da govorimo o stvarima koje ne razumijemo.²⁰⁹ No, budući da su nam knjige potrebne, jedna je koju će Emil čitati, a to je *Robinson Crusoe*. Tu knjigu odabire s obzirom na to da je riječ o čovjeku koji se nalazi na pustome otoku koji je vođen interesom za samoodržanje prisiljen istraživati i raditi na svoju korist. Rousseau želi da knjiga Emilu bude mjerilo za usavršavanje suđenja, koja će mu istovremeno biti zabava i pouka.²¹⁰ Dječak će se zamišljati u Robinzonovoj situaciji, promišljat će njegove odluke te o tome koje bi mjere on poduzeo. I htjet će nakupiti znanje koje bi mu u toj situaciji bilo korisno.²¹¹ S obzirom na tu situaciju mogli bismo ga naučiti i vrijednostima vještina i stvari, gdje bi više cijenio dućan kovača nego zlatara.²¹² Rousseau kaže:

„Emil mora cijiniti sva prirodna tijela i sve ljudske radove po njihovome primjetnom odnosu koji imaju prema njegovoj koristi, njegovoj sigurnosti, njegovome održanju i njegovome zdravlju.“²¹³

Vrijednost rada spoznat će po njegovoj koristi, a najbolje bi bilo pokazati mu radionice u kojima bi on sam radeći naučio više nego objašnjavanjem.²¹⁴ Tako će sigurno uvidjeti da je zemljoradnja prva i najvrjednija vještina, nakon koje slijede kovačka vještina i drvodjelstvo.²¹⁵ Zatim će steći prve pojmove o razmjerni i novcu, kao i prve pojmove o socijalnim odnosima.

Budući da Rousseau želi odgojiti samoga čovjeka, bez obzira na njegov stalež, tako da može opstati u promjenjivosti društvenih poredaka, on treba znati ono što mu može biti od koristi u kojemu se god staležu našao. On mora znati raditi, a rad je ujedno „neophodna dužnost čovjeka koji se kreće u društvu.“²¹⁶ Poznavat će zemljoradnju, koja iako najkorisniji posao, nije slobodna budući da ovisi o zemlji i prilikama. Stoga treba naučiti zanat koji ovisi samo o

²⁰³ Isto, str. 175.

²⁰⁴ Isto, str. 179-180.

²⁰⁵ Isto, str. 186.

²⁰⁶ Isto, str. 183-186.

²⁰⁷ Isto, str. 192-193.

²⁰⁸ Isto, str. 174.

²⁰⁹ Isto, str. 196.

²¹⁰ Isto, str. 197.

²¹¹ Isto, str. 198.

²¹² Isto, str. 199-200.

²¹³ Isto, str. 201.

²¹⁴ Isto, str. 199.

²¹⁵ Isto, str. 202.

²¹⁶ Isto, str. 211.

njegovome radu, što ga čini najnezavisnijim od ljudi i sudbine.²¹⁷ S takvim znanjem život mu može proteći u slobodi, zdravlju, radu i poštenju.²¹⁸ Emil će sam izabrati takav zanat koji bi mu najkorisnije poslužio na Robinsonovome otoku.²¹⁹ Neće mu se tako svidjeti nijedan zanat koji slabi tijelo i drži ga u zatvorenome prostoru (krojač),²²⁰ neće izabrati ni zanat poput pozlatara ili liječnika, što su zanati koje bi Lockeov gentleman mogao imati,²²¹ a neće izabrati ni onaj gdje čovjek radi kao automat uvijek isti posao (rezač kamena).²²² Teški zanati vježbat će mu snagu i srčanost. Stolarstvo je zanat kojemu se Rousseau nada, a odgajatelj bi ga trebao izučavati zajedno s djetetom.²²³

2.1.4. Moralan i religijski odgoj

Razdoblje dolaska do spolne zrelosti veoma je opasno razdoblje za dijete, stoga u četvrtoj knjizi *Emila* Rousseau želi pokazati odgoj koji razvija djetetove vrline i čuva ga od strasti, želi stvoriti osjećajno biće.

Ljubav prema sebi (*amour de soi*) prvotna je strast koja prethodi svima drugima i od koje su sve druge samo modifikacije.²²⁴ Ona nam je nužna jer nas upućuje da volimo sebe i sve što služi našem samoodržanju. Iz njega proizlazi drugi osjećaj, ljubav prema onima koji dijete okružuju.²²⁵ Iz ljubavi prema sebi mogu proizaći blage strasti, ali i samoljublje (*amour propre*) koje može biti izvor strastima koje služe mržnji.²²⁶ Samoljublje je strast koja nikad nije zadovoljna, uspoređuje nas s drugima i uvijek nam daje prednost te to zahtijeva i od drugih.²²⁷ Stoga ako dijete želimo očuvati od loših strasti, trebamo ga očuvati od mnogo potreba i obaziranja na tuđa mnijenja.²²⁸ No, s dolaskom spolne želje, s potrebom za ljubavlju i prijateljstvom, odgajatelj više ne može živjeti sam, stoga je nužno poučavati ga i s obzirom na njegove odnose prema ljudima.²²⁹ Upravo u želji za ljubavlju nastaje samoljublje, budući da kako bismo bili voljeni moramo biti u prednosti pred nekim drugim s kime se uspoređujemo, što također vodi do ljubomore i suparništva.²³⁰

Takve strasti mi usađujemo u djecu, tako primjerice spolnu zrelost vidimo prije kod obrazovanih naroda upravo zato jer želeći to sakriti od djece, učimo ih tome.²³¹ Na taj način preduhitrujemo prirodu i uništavamo tijelo.²³² Trebamo slijediti duh prirode²³³ te njoj prepustiti da ga obavijesti o stvarima vezanima uz nagone.²³⁴ Uslijed grešaka mašte koja ne poznaje

²¹⁷ Isto, str. 212.

²¹⁸ Isto, str. 214.

²¹⁹ Isto, str. 215.

²²⁰ Isto, str. 217.

²²¹ Isto, str. 214.

²²² Isto, str. 219.

²²³ Isto.

²²⁴ Isto, str. 233.

²²⁵ Isto, str. 233-234.

²²⁶ Isto, str. 234.

²²⁷ Isto.

²²⁸ Isto.

²²⁹ Isto, str. 235.

²³⁰ Isto.

²³¹ Isto, str. 236-237.

²³² Isto, str. 237.

²³³ Isto, str. 239.

²³⁴ Isto, str. 241.

ljudsku prirodu strasti se pretvaraju u poroke.²³⁵ Zbog toga, da bismo upravljali strastima, trebamo poznavati prave čovjekove odnose i prema njima urediti utiske duha.²³⁶

Dijete prvo mora vidjeti kakav je sam čovjek, umjereno mu se trebaju davati primjeri bijede²³⁷ iz čega se kod njega razvija prvi osjećaj upravljen prema drugima, samilost.²³⁸ Rousseau ovdje ide na razvitak čovječnosti²³⁹ te želi da se dječak odgoji kako se ne bi smatrao boljim od nekoga, kako ne bi mislio da ne može završiti u bilo kojoj poziciji te kako se ne bi osjećao kao dio određene klase, nego da se nađe u svakoj od njih.²⁴⁰ Zatim je potrebno pokazati mu ljude s obzirom na ono što ih razlikuje, stoga na povijesnim primjerima uči promatrati ljude.²⁴¹ Lektira mora biti pomno odabrana, no Rousseau ne preporuča basne budući da su djeci teško shvatljive te ne vježbaju njihovo suđenje budući da uvijek dodaju objašnjenje.²⁴²

Rousseau smatra da kod učenja prvo moramo poći od onoga najbližeg čulima, tijela, nakon čega možemo preći na duh i boga.²⁴³ Stoga nema smisla djecu poučavati o bogu, jer ona će to shvatiti na krivi način te jednoga dana neće ispraviti ta razmišljanja i neće doći do pravoga pojma boga.²⁴⁴ Tek sada, kada se Emil nalazi u odnosu prema drugima može doći do pojmova o moralnim odnosima i do pojma boga.

U četvrtoj se knjizi nalazi „Ispovedanje vere savojskoga vikara“, kratki monolog u kojemu mladome izgubljenom Rousseau vikar izlaže svoj put od skepticizma do pojma boga. Taj dio predstavlja primjer načina kako bi se o toj temi moglo raspravljati s Emilom a da mu se na razuman način i bez autoriteta prikaže bog. Jedina religija do koje bi se tako došlo bila bi prirodna religija.²⁴⁵ Takva religija podrazumijeva spoznaju boga kao misaonoga bića od kojega smo potekli, koje je vječno, razumno i dobro najpravednije, stvara red i pravdu.²⁴⁶ Tom bismo spoznajom trebali doći do nekih zaključaka za naš život. Jedan je od njih da je savjest, koja nam daje sličnost s Bogom i pomoću koje možemo razlikovati dobro i zlo, naš pravi vođa i princip pravde i vrline.²⁴⁷ Iz toga razloga nema smisla vrlinu osnovati samo na razumu.²⁴⁸

Rousseau smatra da bismo na taj način razvili mladića koji želi biti dobar i ispunjavati svoju dužnost.²⁴⁹ To smo učinili taman u vrijeme kada se javlja njegov nagon zbog čega bismo trebali promijeniti metodu. Odgajatelj sada učeniku treba izložiti sve opasnosti, ali mu i otkriti svoju odgajateljsku ulogu,²⁵⁰ pokazati mu što je sve učinio za njega.²⁵¹ On će mu tako postati prijateljem, a Emil će se sada svojom voljom htjeti staviti pod njegov autoritet.²⁵² Odgajatelj

²³⁵ Isto.

²³⁶ Isto.

²³⁷ Isto, str. 254-257.

²³⁸ Isto, str. 245.

²³⁹ Isto, str. 248.

²⁴⁰ Isto, str. 249-250.

²⁴¹ Isto, str. 263-265.

²⁴² Isto, str. 279-280.

²⁴³ Isto, str. 288.

²⁴⁴ Isto, str. 289.

²⁴⁵ Isto, str. 362.

²⁴⁶ Isto, str. 321-325.

²⁴⁷ Isto, str. 326-332.

²⁴⁸ Isto, str. 333.

²⁴⁹ Isto, str. 363.

²⁵⁰ Isto, str. 367.

²⁵¹ Isto, str. 374.

²⁵² Isto, str. 377.

mu i dalje neće naređivati i držati prodike, važno je da mu se Emil uvijek može obratiti, a da ga ovaj nikada ne pušta samoga te da ga čuva od njegovih strasti.²⁵³

2.1.5. Sofija

U petoj knjizi *Emila* Rousseau raspravlja o Emilovoj suputnici, Sofiji. Ali najprije želi razmotriti odgoj žena. Smatra da one, s obzirom na drugačiju prirodu i drugačiju ulogu u društvu, trebaju imati i drugačiji odgoj. One se trebaju rano naviknuti pokoravati autoritetu kako bi im jednoga dana bilo lakše pokoriti se mužu.²⁵⁴ Njih također trebamo pustiti da se igraju i budu djeca, no moramo ih poučavati šivati i presti, crtati, računati,²⁵⁵ a moramo im rano dati i religijski odgoj.²⁵⁶ Djevojke trebaju razviti i razum i osjećaje, iako prema Rousseau razumom zaostaju za dječacima, dok prednjače svojom duhovnom okretnošću kojom čitaju ljude.²⁵⁷

Rousseau pokazuje odgajateljevu ulogu u tome da prikaže Emilu sliku Sofije koju mu potom pomaže pronaći. On smatra kako je upravo to razdoblje prelaska djeteta u odrasloga čovjeka ključno i pogubno, stoga to nikako nije vrijeme kada odgoj treba prestati.²⁵⁸ Ako želimo da sve ono što smo se trudili usaditi odgojem ne nestane jednom kada dijete odraste, trebamo postići to da zadrži dobre navike koje je usvojilo.²⁵⁹ Boreći se sa strastima, u tom ključnom periodu, odgajatelj mu je potreban.

²⁵³ Isto, str. 387.

²⁵⁴ Jean-Jacques Rousseau, *Emil: Sofija ili žena*, Estetika, Valjevo - Beograd, 1990, str. 434.

²⁵⁵ Isto, str. 432-434.

²⁵⁶ Isto, str. 444.

²⁵⁷ Isto, str. 453-457.

²⁵⁸ Isto, str. 497.

²⁵⁹ Isto, str. 517.

3. Rousseauova kritika Lockeovih odgojnih misli

Lockeove su *Neke misli o odgoju* uvelike utjecale na Rousseauovo promišljanje o odgoju. Morley nam kaže:

„I za smisao i za formulaciju najupečatljivijih propisa Emila, mnogo duguje Lockeu.“²⁶⁰

Bloom također ističe kako je Lockeovo djelo važno za shvaćanje *Emila* budući da Rousseau dosta svojih pozicija gradi nasuprot Lockeovima.²⁶¹ No, morali smo u prethodnim poglavljima zamijetiti i određene sličnosti. Možemo kroz *Emila* zamijetiti mnoge točke koje nas podsjećaju na neka stajališta iz Lockeove knjige, pa se čini da Rousseau u formiranju svoga djela pred očima ima Locke. To podupire i činjenica da na dosta mjesta u svome djelu izričito spominje Locke. Doduše, tamo gdje ga izričito ne spominje teško bi bilo utvrditi točan opseg utjecaja budući da su obojica imali i neke zajedničke utjecaje, primjerice Montaignea.²⁶²

U ovome ćemo se poglavlju uglavnom fokusirati na mjesta u *Emilu* na kojima Rousseau izričito spominje Locke. Istražit ćemo na čemu počiva njegova kritika upućena Lockeu te ćemo razmotriti u kojoj se mjeri razlikuju njihove odgojne misli.

3.1. Uvažavanje Locke

Predgovor je *Emila* prvo mjesto na kojemu se spominje Locke. Zsigurno nije beznačajno njegovo spominjanje na tako ranome mjestu u djelu te bi nam već to moglo ukazati na značaj koji je Locke imao za Rousseaua. „Nakon Lockeove knjige moj je predmet još uvijek bio u potpunosti svjež (...)“²⁶³ tako započinje prvo spominjanje Locke, koje Tomasseli²⁶⁴ opisuje kao odbacivanje *Nekih misli o odgoju*, te spominje da takav stav otkriva autorovu nezahvalnost.²⁶⁵ Prema autorici takav nas stav tjera na ponovno čitanje Locke što će nam pokazati mnoge sličnosti u mislima dvojice autora, zbog čega se njegova tvrdnja teško može opravdati.²⁶⁶ Kako je moguće da je predmet odgoja netaknut, zbog čega je Rousseau sada u prilici da ga iznese, ako iznosi mnoge misli slične onima koje je Locke već obradio? Tomaselli piše i da je moguće da je Rousseau to pisao „zlonamjerno ili jednostavno nemarno“.²⁶⁷ Moramo se ne složiti s autoricom koja nije iznesla drugi dio rečenice koji smatramo da je veoma važan za razumijevanje navodnoga odbacivanja Locke.

„(...) i veoma me strah da će isto biti slučaj nakon moje.“²⁶⁸ navodi Rousseau u nastavku. Dakle, i kada on sam iznese svoje misli o odgoju tema će biti svježija, netaknuta. Rečenica bi u cjelini vjerojatnije upućivala na Rousseauovo shvaćanje odgoja kao tematike

²⁶⁰ J. Morley, *Rousseau: Volume 2*, str. 203-204.

²⁶¹ A. Bloom, "Introduction", str. 481.

²⁶² Sylvana Tomasseli, „Rousseau *Juge de Locke* or Reading *Some Thoughts on Education* after *Emile*“, u: Sarah Hutton, Paul Schuurman (ur.), *Studies on Locke: Sources, Contemporaries, and Legacy: In Honour of G. A. J. Rogers*, Springer, Dordrecht, 2008, str. 245-260, ovdje str. 257.

²⁶³ J.-J. Rousseau, *Emile or on education*, str. 33.

²⁶⁴ S. Tomasseli, „Rousseau *Juge de Locke* or Reading *Some Thoughts on Education* after *Emile*“, str. 248.

²⁶⁵ Pierre Burgelin, „Notes to *Emile*“ u: Bernard Gagnebin i Marcel Raymond (ed.) *Ouvres completes de Jean-Jacques Rousseau*, Volume IV, Gallimard, Paris, 1969, str. 1288-1703, ovdje: 1290-1291, prema: S. Tomasseli, „Rousseau *Juge de Locke* or Reading *Some Thoughts on Education* after *Emile*“, str. 248.

²⁶⁶ S. Tomasseli, „Rousseau *Juge de Locke* or Reading *Some Thoughts on Education* after *Emile*“, str. 248-256.

²⁶⁷ Isto, str. 256.

²⁶⁸ J.-J. Rousseau, *Emile or on education*, str. 33.

toliko kompleksne i opsežne da je ni on ni Locke nisu uspjeli pokriti u njenoj cjelini. To bi nam mogao potkrijepiti i jedan kasniji citat: „Htio bih da nam koji čovjek s darom opažanja napiše raspravu o vještini kako treba promatrati djecu. Doista bi bilo vrlo važno poznavanje ove vještine: očevi i učitelji ne poznaju još ni njene prve osnove.“²⁶⁹ Time nam pokazuje koliko je zapravo opširna tema o kojoj još valja pisati. Upada u oči sličnost koja se ovdje javlja, budući da i Locke izriče takvu misao na kraju svoga djela²⁷⁰ te je također svjestan opširnosti posla čijega se tek jednoga dijela dotaknuo.

Smatramo da bi nas prva rečenica mogla uputiti i u Rousseauov stav prema samome Lockeu, ne samo prema kompleksnosti i opsežnosti odgoja. Zašto se upravo Locke spominje u navedenoj rečenici i na samome početku djela ako mu se ne pridaje neka važnost? S obzirom na tumačenje koje smo upravo ponudili, možemo vjerovati da se Locke ovdje spominje upravo s namjerom da se pokaže veličina zadatka. Ako upravo on, pisac slavnih *Nekih misli o odgoju* nije uspio dotaknuti cjelinu odgojnoga problema, koliko je onda zapravo taj problem opširan i koliko će ga Rousseau uspjati dotaknuti. Smatramo da na taj način Rousseau ujedno pozicionira Lockeua na visoko mjesto unutar odgojne teorije te mu iskazuje poštovanje.

Vjerujemo da bi takav stav mogla obraniti i neka druga mjesta u *Emilu* na kojima Rousseau pokazuje svoje visoko mišljenje o Lockeu. Koliko bi smisla imalo odbaciti Lockeua na početku djela, a kasnije ga veličati i upućivati na njegovu knjigu? „Pametni Locke, vrli Rollin, učeni Fleury, pedantni Crousaz, svi se slažu u toj jedinosti točki, ma kako da se inače razilaze, da se tjelesne vježbe kod djece nipošto ne smiju zanemariti. To je najpametniji od njihovih propisa (...),“²⁷¹ kaže Rousseau i ističe: „Već sam dosta rekao o njegovoj važnosti i kako se o njemu ne mogu dati bolji razlozi ni pametnija pravila nego što ih Locke navodi u svojoj knjizi, zadovoljit ću se time da uputim čitaoca na nju (...).“²⁷² Ovdje se svakako najjasnije vidi Rousseauovo slaganje s Lockeom i to što se tiče odgoja tijela.

U posljednjemu spominjanju Lockeua u drugoj knjizi *Emila* također možemo vidjeti, iako dolazi do neslaganja, da Rousseau ima visoko mišljenje o nekim njegovim metodama. Rousseau kaže:

„Locke pada, usred muških i pametnih propisa što nam ih daje, u proturječnosti koje ne bismo očekivali od inače tako točnoga mislioca. Isti taj pisac koji želi da se djeca ljeti kupaju u ledenoj vodi, zabranjuje im, kad su ugrijana, da piju što hladno, ili da legnu na zemlju na vlažnim mjestima.“²⁷³

S jedne strane, ovdje imamo jasno neslaganje i Rousseauovo uočavanje proturječnosti, za koju smatramo da uistinu postoji kod Lockeua. Ako bismo iz perspektive običnoga promišljanja usporedili njegove savjete, vidjeli bismo da ako želimo zadržati dosljednost nema razloga da djeci ne dajemo primjerice, hladnu vodu kada su ugrijana. No, možemo samo pretpostaviti da je Lockeov savjet bio vođen njegovim medicinskim znanjem, što bi ga oslobodilo proturječja. Zdravorazumski zaključci nisu nužno uvijek u skladu sa zaključcima medicinskih istraživanja. S druge strane, i ovdje vidimo poštovanje koje Rousseau iskazuje

²⁶⁹ J.-J. Rousseau, *Emil ili o vaspitanju*, str. 216.

²⁷⁰ J. Locke, *Nekoje misli ob uzgoju*, str. 254.

²⁷¹ J.-J. Rousseau, *Emil ili o vaspitanju*, str. 122.

²⁷² Isto.

²⁷³ Isto, str. 125.

Lockeu, što nas također navodi na zaključak da u predgovoru nije riječ o njegovome odbacivanju.

U drugome spominjanju Locke, Rousseau se s njime slaže što se tiče ne davanja lijekova djeci:

„Učeni Locke, koji je jako dugo studirao medicinu, veoma preporučuje da se djeci ne daju lijekovi ni iz neke opreznosti ni zbog lakih nelagodnosti.“²⁷⁴

Rousseau se s time slaže te ide još dalje govoreći kako Emilu neće nikada ni liječnika pozvati osim ako se nalazi u smrtnoj opasnosti. Nije teško vidjeti zašto bi se Rousseau u ovoj točki složio s Lockeom budući da na nekoliko mjesta u *Emilu* iskazuje svoje nezadovoljstvo medicinom za koju kaže da „(...)je opasnija po ljude od svih bolesti za koje ona tvrdi da ih može izliječiti.“²⁷⁵

Locke *Nekoje misli ob uzgoju* završava:

„No budući da je naš mladi gentleman spreman da se ženi, vrijeme je da ga ostavimo njegovoj dragani.“²⁷⁶

Osim što se Locke ne dotiče dječakovoga spolnog razvoja, s odgojem prestaje kada se gentleman treba oženiti. Rousseau se s time ne bi složio. On kaže:

„Što se tiče mene, koji nemam čast da odgajam plemića, pobrinut ću se za to da u tome ne oponašam Locke.“²⁷⁷

Prema Rousseau, odgajatelj treba dječaku prikazati ideal žene kakvu treba oženiti i pomoći mu u potrazi, a zatim ga voditi kroz proces prelaska iz djetinjstva u odraslo doba. O tome on kaže:

„U raspravama o odgoju (...) šutke mimoilaze najvažniji i najteži dio cijeloga odgoja, naime krizu koja se javlja pri prelazu iz djetinjstva u muževno doba.“²⁷⁸

Valja napomenuti kako i sam Locke kaže da je razdoblje u kojemu dječak postaje odrastao čovjek najpogibelniji korak u njegovome cijelom životu²⁷⁹ a ističe još jedan savjet koji veoma podsjeća na ono što Rousseau želi u odgoju:

„Stoga bismo taj korak morali brižno nadzirati, a mlada čovjeka s velikim oprezom voditi, a ne, kako se sada obično događa, oduzimati ga odgajateljevome upravljanju, te ga pod svojim vlastitim upravljanjem najednom baciti u svijet ne bez očitih pogibelji neposredne propasti.“²⁸⁰

S time vidimo da Locke uviđa važnost onoga što Rousseau razrađuje u petoj knjizi *Emila*, no sam ne obrađuje tu temu, možemo pretpostaviti zbog njene opširnosti. Možemo pretpostaviti i da je danom tvrdnjom Locke potaknuo Rousseaua na daljnja promišljanja o tome najopasnijem koraku.

²⁷⁴ Isto, str. 35.

²⁷⁵ Isto, str. 33.

²⁷⁶ J. Locke, *Nekoje misli ob uzgoju*, str. 254.

²⁷⁷ J.-J. Rousseau, *Emil: Sofija ili žena*, str. 419.

²⁷⁸ Isto, str. 497.

²⁷⁹ J. Locke, *Nekoje misli ob uzgoju*, str. 104.

²⁸⁰ Isto.

No, ovdje postoji još jedna stvar koja nam zapinje za oko. Iako je Rousseau smatrao da je važno dano razdoblje obuhvatiti odgojem, zašto nam u navedenoj rečenici koja je usmjerena prema Lockeu govori da ga neće oponašati po tome pitanju jer nema čast da odgaja gentlemana? Je li time mislio da kada bi imao tu čast i kada bi odgajao plemića a ne prirodna čovjeka, da bi se držao Lockeovih okvira? Ako je odgovor potvrđan, to znači da bi Rousseau, kada bi izabrao drugačiji cilj svojega odgoja, koristio Lockeove metode. Nema razloga da sumnjamo u danu pretpostavku. Iz toga bismo razloga *Emila* mogli gledati kao djelo omeđeno Lockeovim mislima, gdje se ukazuje na njegovu važnost i na početku i na kraju djela. Samo što s različitim ciljem na umu Rousseau čini korak dalje.

3.2. Odbacivanje Lockeovih metoda

Jasna su mjesta na kojima Rousseau smatra da neke Lockeove odgojne metode nisu odgovarajuće. Jedna je primjedba koju mu upućuje ona protiv uporabe kocke za učenje čitanja. Rousseau kaže:

„Kakva bjeda! Daleko sigurnije sredstvo od svih navedenih, ali koje vječno pada u zaborav, jest želja za učenjem.“²⁸¹

Poticaj koji bi Emil imao za čitanje njegov je interes, budući da bi dobivao pisma koja ne bi znao pročitati, a nitko mu ih drugi ne bi pročitao. Takav je interes zasigurno dobra metoda poučavanja, no znači li to da Lockeova metoda mora propasti budući da ne zadovoljava Rousseauov standard? Ujedno, imajmo na umu da i sam Locke govori da gdje nema želje, nema djelatnosti,²⁸² kocka također može poslužiti kao drugačije sredstvo poticanja želje, ali i kao sredstvo zabave. Na taj način Locke spaja želju i zabavu kao motive za učenje, koje bismo teško mogli proglasiti neuspješnima.

U trećoj knjizi *Emila* Rousseau govori o zanatu za koji smatra da ga Emil mora naučiti, jer on mu pruža samostalnost, slobodu i zaradu. No ne slaže se s Lockeom oko toga koji to zanat treba biti:

„Ne želim da bude vezilac, pozlatar ni lakirer poput Lockeova gentlemana. Ne želim da bude glazbenik, glumac ili pisac knjiga.“²⁸³

Rousseau izabire zanat koji djetetu može biti od koristi, ako izgubi imetak lako će se s takvim zanatom snaći. Iako je to glavni razlog, uz korisnost zanata on spominje i to da bude primjeren njegovome rodu, kako ne bi radio ženske poslove i sjedio, ali i kako ne bi radio automatiziran posao.²⁸⁴ Dakle, ne bi za Emila htio da bude krojač ili rezač kamena, ali htio bi da zna najkorisniji posao, zemljoradnju, a zatim neki drugi fizički posao, ističući osobito stolarstvo kao koristan posao koji uključuje dovoljno kretanja i oštroumnosti.²⁸⁵

Locke smatra da bi gentleman trebao znati dva ili tri zanata te jedan osobito dobro. Govori kako bi se interes djece trebao usmjeriti na ono što im je korisno te, i vidimo ovdje sličnost s Rousseauom u odabiru, trebao bi se razumjeti u poljoprivredu ili stolarstvo koji bi

²⁸¹ J.-J. Rousseau, *Emil ili o vaspitanju*, str. 110.

²⁸² J. Locke, *Nekoje misli ob uzgoju*, str. 153.

²⁸³ J.-J. Rousseau, *Emile or on education*, str. 197.

²⁸⁴ J.-J. Rousseau, *Emil ili o vaspitanju* str. 215-219.

²⁸⁵ Isto, str. 212-219.

njegovome tijelu pružili vježbu a duhu odmor.²⁸⁶ Locke također savjetuje razne fizičke poslove za gentlemana, no kao njihovu glavnu svrhu ističe „da ga korisnom i zdravom tjelesnom vježbom odvrate od njegovih ozbiljnih misli i poslova“²⁸⁷ Krojenje, brušenje i okivanje dragoga kamenja još su neka od zanimanja koja preporučuje, s kojima se Rousseau ne bi složio. A savjetuje i poučavanje trgovačkoga knjigovodstva kako bi zadržao imetak koji posjeduje.²⁸⁸

Možemo vidjeti da oba filozofa propisuju neke iste poslove, stoga glavna razlika u njihovoj misli leži u glavnoj svrsi tih poslova. Rousseau želi zanat prvenstveno zato da bi Emil bio u potpunosti slobodan i samodostatan te kako jednoga dana ako izgubi svoje bogatstvo bude sposoban brinuti za sebe. Lockeova bi glavna svrha bila tjelesna vježba i odmor za dušu. No, moramo zamijetiti kako Locke piše da se ti korisni zanati mogu naplatiti sami sobom,²⁸⁹ što je misao koja nije toliko daleka od Rousseauove. A Rousseau nam pak ističe:

„Velika tajna odgoja u tome je da udesimo tako da tjelesne i duhovne vježbe uvijek služe jedne drugima za odmor.“²⁹⁰

To je misao koja nam nalikuje na Lockeovu glavnu svrhu poučavanja zanata. Iako sličnosti postoje, Rousseau želi naglasiti važnost poznavanja zanimanja kojim Emil ponajprije neće ovisiti o nikome. Ovdje vidimo jasnu razliku u svrsi odgoja dvojice filozofa. Rousseauov odabir zanata ima smisla s obzirom na odgoj prirodnoga čovjeka, no i Lockeov odabir ima smisla ako imamo na umu koju svrhu zanati trebaju ispuniti u odgoju gentlemana. Zbog toga Rousseauovu izjavu ovdje ni ne bismo toliko smatrali nekom kritikom koliko prije usporedbom Emila s Lockeovim gentlemanom.

Locke smatra da rano u djetetov duh trebamo usaditi pojam Boga te ljubav i štovanje prema njemu.²⁹¹ Taj pojam treba biti jednostavan, ono samo treba znati da je Bog kao najviše biće sve stvorio, svime vlada, voli sve te će dobro biti onome tko ga sluša.²⁹² To će uz redovite molitve koristiti djetetovoj krijeposti, znanju i religiji. Rousseau Emila prirodnoj religiji poučava tek u njegovoj kasnijoj dobi, tek kada je razvio razum. On smatra da ukoliko djecu prvo naučimo pojmovima koje neće razumjeti zbog ograničenosti svoga razuma, ona će te predrasude nositi sa sobom cijeli život te teško da će ih ispraviti kasnije. Rousseau stoga kaže:

„Svako dijete koje vjeruje u boga, nužno je dakle idolopoklonik, ili bar antropomorfit. I kada je jednom mašta stvorila sliku boga, rijetko se dogodi da ga razum shvati. U tu nas zabludu uvodi upravo red Lockeov.“²⁹³

Rousseau ovdje iznosi jasno neslaganje s Lockeovim redom izlaganja u kojemu on djecu podučava pojmu boga kada su veoma mlada i bez razvijenoga razuma.

²⁸⁶ J. Locke, *Nekoje misli ob uzgoju*, str. 241.

²⁸⁷ Isto, str. 243-244.

²⁸⁸ Isto, str. 248.

²⁸⁹ Isto, str. 242.

²⁹⁰ J.-J. Rousseau, *Emil ili o vaspitanju*, str. 221.

²⁹¹ J. Locke, *Nekoje misli ob uzgoju*, str. 162.

²⁹² Isto, str. 163.

²⁹³ J.-J. Rousseau, *Emil ili o vaspitanju*, str. 289.

„Locke želi da se prvo bavimo studiranjem duhova, a tek onda da pređemo na studiranje tijela. To je metoda praznovjerja, predrasuda i zablude, ali ne razuma, pa ni dobro uređene prirode; to znači zatvoriti oči da bismo naučili gledati.“²⁹⁴

Budući da djeca prvo imaju čulni razum, osjetila su ono što im pruža prvo znanje, a to znanje teško da može biti ono o apstraktnim idejama, osobito o ideji poput one o bogu. Ako taj red preokrenemo, kao što Locke radi, dajemo djeci praznovjerje, predrasude i zablude, jer ona neće moći razumom shvatiti te ideje. Ako takav pristup pogledamo i sa stajališta Lockeovih metoda, gdje možemo rezonirati s djecom i davati im moralne pouke kada su mladi, nameće nam se pitanje kako bismo djetetu mogli prikazati boga, a da ga ono prihvati svojim ograničenim razumom kroz snagu argumenata a ne kroz čisto vjerovanje autoritetu. Moguće je da Locke upravo zato ostaje pri najjednostavnijoj slici boga, jer smatra da bi samo takvu djeca mogla shvatiti. Kako Tarcov zamjećuje, takva je slika primjerena i djeci i većini ljudi, budući da bi za mnoge pokušaj otkrivanja neshvatljivoga i neuspjeh u tome doveli do praznovjerja ili ateizma, a tako i do bezakonitosti.²⁹⁵

Rousseau kritizira i Lockeovu metodu kojom bi djeca trebala postati darežljiva, metodu kojom djeca uče darežljivost na način da su sama nagrađena zbog toga. Rousseau kaže:

„To ne znači ništa drugo nego učiniti dijete prividno darežljivim, ali uistinu lakomim.“²⁹⁶

Lako je uvidjeti opravdanost takvoga argumenta, gdje bi dijete svakako moglo postati prividno darežljivo želeći dobiti nagradu. Marks ističe kako je teško da je pravi razlog neslaganja ovdje vlastiti interes djeteta kao način građenja navike budući da i Rousseau koristi takvo sredstvo kako bi učvrstio određenu naviku.²⁹⁷ Tarcov ovdje staje u obranu Lockeja, objašnjavajući da je ovo samo način kojim se u djetetu treba uspostaviti navika darežljivosti.²⁹⁸ Znamo da se Rousseau uvelike protivio navici, stoga Tarcov u ovome dijelu vidi veću primjedbenu navici nego načinu poučavanja darežljivosti.²⁹⁹

Rousseau kaže „Jedina navika djeteta mora biti da nema nikakve navike (...)“³⁰⁰ Može nam se činiti proturječno budući da mnoge odgojne metode Rousseaua traže navikavanje, no Marks nam objašnjava kako to nije tako. Naime, kada Locke zahtijeva da se dijete navikne na hladnu vodu, Rousseau ide korak dalje i zahtijeva da se dijete navikne na vodu svih temperatura. Marks ovdje ističe kako je poanta u tome da dijete stekne naviku podnošenja patnje prije no što stekne neku drugu naviku slučajno.³⁰¹ To da dijete ne smije imati navike znači samo to da odgajatelj mora paziti na to da prije nego što dijete išta stekne slučajem, ono se mora ojačati, odnosno steći naviku podnošenja raznih stvari.³⁰² Marks ovdje zaključuje da je Rousseauov

²⁹⁴ Isto, str, 288.

²⁹⁵ N. Tarcov, *Locke's education for liberty*, str, 187.

²⁹⁶ J.-J. Rousseau, *Emil ili o vaspitanju*, str, 93.

²⁹⁷ Jonathan Marks, „Rousseau's critique of Locke's education for liberty“, *The Journal of Politics*, 74 (3), 2012, str. 694-706, ovdje str. 697.

²⁹⁸ Nathan Tarcov, *Locke's education for liberty*, Lanham, MD: Lexington Books, 1999, prema: J. Marks, „Rousseau's critique of Locke's education for liberty“, str, 697.

²⁹⁹ Nathan Tarcov, *Locke's education for liberty*, Lanham, MD: Lexington Books, 1999, str, 142, prema: J. Marks, „Rousseau's critique of Locke's education for liberty“, str, 698.

³⁰⁰ J.-J. Rousseau, *Emil ili o vaspitanju*, str, 45.

³⁰¹ J. Marks, „Rousseau's critique of Locke's education for liberty“, str, 698.

³⁰² Peter D. Jimack, *La genèse et la rédaction de l'Émile de J.-J. Rousseau*, Institut et Musée Voltaire, Geneva, 1960, str. 307, prema: J. Marks, „Rousseau's critique of Locke's education for liberty“, str, 698.

napad na naviku u skladu s Lockeom, ne protiv njega, zato i ide korak dalje u svojoj metodi kojom ojačava dijete.³⁰³

Složili bismo se ovdje s Marksovim zaključkom prema kojemu navika za Rousseaua nije problem. Potkrijepili bismo to Rousseauovim mislima iz pete knjige *Emila*, gdje jasno piše kako ništa što se tiče okolnosti Emilovoga položaja nije slučajno³⁰⁴ te kako je važno postići to da se ljudi drže navika koje su stekli kao djeca.³⁰⁵ Budući da mislimo da navike ovdje nisu problem, mogli bismo se pitati što bi još Rousseau mogao zamjeriti Lockeu u slučaju poučavanja darežljivosti. Marks smatra da je riječ o rezoniranju.³⁰⁶ Možemo vidjeti kako je to sasvim vjerojatno, budući da dijete dobiva razlog da bude darežljivo. Te iako nije nužno riječ o izravnome rezoniranju, možemo to percipirati kao određenu vrstu rezoniranja, jer dijete će osvijestiti okolnosti svoga djelovanja. Dati djetetu nagradu nakon što je darežljivo, bilo bi isto kao i reći mu „Daruj svoju igračku, pa ćeš dobiti još igračaka.“ Obje vrste postupanja vjerojatno bi imale iste posljedice koje Rousseau smatra da rezoniranje ima.

O rezoniranju Rousseau kaže:

„Utjecati na djecu razlozima, to je bila velika Lockeova maksima koja je danas najviše u modi; čini mi se ipak da njen uspjeh vrlo malo govori njoj u prilog; i, što se mene tiče, ja ne nalazim ništa gluplje od djece koja su na ovaj način odgojena.“³⁰⁷

Podsjetimo se, Locke smatra da s djecom moramo rezonirati, odnosno moramo im davati razloge koje oni mogu shvatiti. Ti razlozi neće biti apstraktni niti nešto što oni ne bi mogli shvatiti, a njima ćemo samo utjecati na neki ponos koji djeca imaju budući da im je drago kada tako s njima postupamo.³⁰⁸ Locke tako smatra da djeci sa strpljenjem i razlozima možemo objasniti svaku krijepost ili manu, kao i to da možemo naše postupke, kojima ih čak i kažnjavamo, objasniti kao razumne i za njih korisne. Možemo im pokazati da njima ne zapovijedamo iz hira.³⁰⁹ Važno je samo koristiti malo jednostavnih riječi i razloge koji su im očevidni.³¹⁰

Rousseau smatra da s djecom ne možemo rezonirati, ne možemo im davati razloge, a osobito u dobi prije dvanaeste godine ne možemo im davati moralne pouke. Djecu moramo pustiti da se razvijaju u skladu s prirodom, da prvo razvijaju svoja čula, te će zatim iz snage njihova tijela proizaći snaga razuma.³¹¹ On ipak smatra da postoji određena vrsta razuma koja pripada djetetu, a to je čulni razum koji se odnosi na djetetovu snagu tijela, njegovu uporabu i odnos s drugim tijelima.³¹² Takva uporaba i takav razum nisu protivni toku prirode kojemu jedinome Rousseau želi prepustiti dijete. Smatra da bi dijete moglo ispravno suditi samo o stvarima koje poznaje, koje ga se tiču neposredno i vezane su uz sadašnjost.³¹³ Moralne pouke

³⁰³ J. Marks, „Rousseau's critique of Locke's education for liberty“, str, 698.

³⁰⁴ J.-J. Rousseau, *Emil: Sofija ili žena*, str, 519.

³⁰⁵ Isto, str. 518.

³⁰⁶ J. Marks, „Rousseau's critique of Locke's education for liberty“, str, 699.

³⁰⁷ J.-J. Rousseau, *Emil ili o vaspitanju*, str, 75.

³⁰⁸ J. Locke, *Nekoje misli ob uzgoju*, str, 88-89.

³⁰⁹ Isto, str, 89

³¹⁰ Isto, str, 90.

³¹¹ J.-J. Rousseau, *Emil ili o vaspitanju*, str, 112, 121.

³¹² Isto, str. 120-121.

³¹³ Isto, str. 98.

tako nikako ne mogu biti predmet djetetova shvaćanja, ono ne može shvatiti razloge zašto je nešto dobro i zlo te razloge dužnosti.³¹⁴

Ono u čemu Rousseau ovdje vidi problem to je da kada tko dijete želi uvjeriti u takve pojmove koje ono ne može shvatiti, pribjegava sili i prijetnjama ili laskanju i obećanjima, što u konačnici tjera dijete da glumi da razumije, privikavajući ga na laganje, varanje, prikriivanje pravoga karaktera kako bi izbjegao kaznu ili dobio nagradu te da osjeća nezadovoljstvo prema tiraniji.³¹⁵ Ujedno mu se razum može učiniti dosadnim i možemo mu oslabiti njegovu vrijednost ako ćemo ga uvlačiti u ono što se njemu ne sviđa.³¹⁶ Rousseau smatra da je do dvanaeste godine najopasnije vrijeme za čovjeka, upravo zato jer dijete ne može koristiti razum te zbog toga u njemu mogu klijeti zablude i mane koje možemo spriječiti samo ako duša ne radi ništa dok se druge sposobnosti razvijaju.³¹⁷ Zbog toga nas savjetuje da iz straha da damo lošu pouku radije odustanemo od pouka uopće.³¹⁸

Može nam se ovdje učiniti, zbog dijela u kojemu napada uporabu sile, prijetnje, laskanja i obećanja uz rezoniranje, da je moguće da više napada postojeću praksu nego samoga Lockeja. Pire ističe kako se nekada njegov napad na Lockeja čini više kao nepravedan napad naizgled usmjeren na karikaturu *Nekih misli o odgoju*.³¹⁹ Ako uzmemo u obzir da Rousseau dozvoljava da djeca donose sudove o stvarima koje ih se neposredno tiču, a Locke dozvoljava da je razum djece ograničen i moramo im se obraćati jednostavnim riječima, koliko se onda zapravo razilaze u ovome pitanju?

3.3. Korijen Rousseauovoga neslaganja

Prema onome što smo izložili u prethodnim potpoglavljima moglo bi nam se činiti da se Rousseau uglavnom slaže s Lockeom te samo ponekad odbacuje pokoju njegovu metodu, a ponekad iz svoje paradoksalne pozicije naizgled odbacuje ono što sam nudi kao metodu. Mogli bismo se pitati koja je onda uopće razlika među njima i postoji li onda neko razilaženje na dubljoj razini?

S jedne bismo strane mogli usporedbom Lockeove i Rousseauove filozofije odgoja vidjeti mnogo sličnosti. Locke ističe važnost individualnoga pristupa djetetu te usklađivanja metoda odgoja s njegovim temperamentom,³²⁰ kao i to da djecu ne bismo smjeli prisiljavati na stvari koje ne žele raditi te bismo ih osobito u igri trebali pustiti da budu slobodna.³²¹ Rousseau također ističe važnost individualnih sposobnosti,³²² kao i to da dijete ništa ne smije činiti protiv vlastite volje.³²³ Locke ističe i važnu ulogu koju roditelji imaju u odgoju³²⁴ ali i važan izbor

³¹⁴ Isto, str. 76.

³¹⁵ Isto, str. 76.

³¹⁶ Isto, str. 79.

³¹⁷ Isto, str. 79.

³¹⁸ Isto, str. 83.

³¹⁹ Georges Pire, „Les théories pédagogiques de John Locke ont-elles influencé celles de J.J. Rousseau?“, *Revue Belge de Psychologie et de Pédagogie*, 16 (66), 1954, str. 33-48, ovdje str. 48, prema: J. Marks, „Rousseau's critique of Locke's education for liberty“, str. 694.

³²⁰ J. Locke, *Nekoje misli ob uzgoju*, str. 61.

³²¹ Isto, str. 79-80.

³²² J.-J. Rousseau, *Emil ili o vaspitanju*, str. 43, 96-97.

³²³ Isto, str. 162.

³²⁴ J. Locke, *Nekoje misli ob uzgoju*, str. 3-4.

dobroga odgajatelja.³²⁵ Rousseau također savjetuje roditeljima da ponovno preuzmu ulogu odgajatelja³²⁶ te ističe važnost dobroga odgajatelja, razlikujući se od Lockea u tome što savjetuje da odgajatelj bude mlad i od samoga početka prijatelj Emila, kao i to da jedan takav odgajatelj može odgajati samo jedno dijete.³²⁷ Obojica ističu važnost toga da odgajatelj bude prijatelj djeteta. Locke želi da do toga dođe kada dijete malo poraste, dok Rousseau smatra da taj odnos treba uvijek postojati.

Privatni odgoj također je nešto u čemu se slažu. Locke kritizira javni odgoj koji djeci može pružiti samo poroke budući da je okruženo lošim društvom i učiteljem koji ne može brinuti za moralni odgoj svakoga djeteta.³²⁸ Privatni odgoj više brine za njegovu krijepest te nedostaci koji se kod njega javljaju nisu ništa nepremostivo.³²⁹ Rousseau također kritizira javni odgoj te ističe važnost privatnoga odgoja.³³⁰ S time je u vezi i njihovo poimanje toga što odgoj treba biti i koji je njegov cilj. Obojica smatraju da cilj odgoja nikako ne treba biti davanje mnogih znanja djetetu, već naglasak stavljaju na njegov moralni odgoj te ako se već radi o obrazovanju, na usađivanje želje za znanjem djetetu i davanju mu metoda kojima to znanje sam može steći.

Što se odgoja žena tiče, vidjeli smo da Rousseau smatra da njihov odgoj treba biti drugačiji od odgoja dječaka te je i ponudio neke metode. S druge strane, Locke nam je samo napisao kako je odgoj dječaka i djevojčica isti, osim u nekim stvarima koje se tiču spola.³³¹ Tako da je ovdje teško procijeniti u kojoj se mjeri njihove misli o odgoju žena razlikuju.

S druge strane, ako se usredotočimo na razlike, možemo vidjeti neka manja neslaganja što se samih metoda tiče. Primjerice, uporaba kocke za poučavanje čitanja, ili to kada bi djeca trebala učiti o bogu. Razlika se javlja i u tome da Locke preporuča da djeca čitaju,³³² među ostalim savjetuje *Ezopove basne*.³³³ Čini se da se Rousseau osobito s time ne slaže budući da misli da ih djeca ne mogu shvatiti i da im poante dodane na kraju ne vježbaju suđenje.³³⁴ On smatra kako se djeci ne bi smjele davati knjige budući da nas one potiču da govorimo o onome što ne razumijemo.³³⁵ Jedina knjiga koju dozvoljava da Emil čita u dobi je od otprilike 14 godina, i to je Robinson Crusoe. Knjiga koja na cilju ima učiniti Emila samostalnim, kao i cijeli odgoj koji Rousseau predlaže.

Locke piše o odgoju gentlemana. Te iako bismo neke od njegovih savjeta mogli primijeniti na sve klase ljudi, uvažava da za svaku klasu postoji drugačiji odgoj. Odgoj je u skladu s društvenim običajima, odnosno, on treba odgajnika uputiti u funkciju koju ima držati unutar države. Gentleman tako ima dužnost prema svojoj državi, riječ je o osobi koja će vladati političkim i društvenim područjem, osobi koja će ili sudjelovati u politici ili imati svoj posao te sudjelovati u vojsci i održavati vrlinu.³³⁶ S druge strane, imamo Rousseaua koji apstrahira od

³²⁵ Isto, str, 72.

³²⁶ J.-J. Rousseau, *Emil ili o vaspitanju*, str, 26-27.

³²⁷ Isto, str, 30.

³²⁸ J. Locke, *Nekoje misli ob uzgoju*, str, 69-71.

³²⁹ Isto, str, 74-76.

³³⁰ J.-J. Rousseau, *Emil ili o vaspitanju*, str, 14-17.

³³¹ J. Locke, *Nekoje misli ob uzgoju*, str, 9.

³³² Isto, str, 186-189.

³³³ Isto, str, 186.

³³⁴ J.-J. Rousseau, *Emil ili o vaspitanju*, str, 279-280.

³³⁵ Isto, str, 196.

³³⁶ J. Gianoutsos, „Locke and Rousseau: early childhood education“, str, 17.

svih posebnih obilježja ljudi i naroda kako bi odgojio takvu osobu koja se može uklopiti u bilo koju klasu ljudi.

Možemo vidjeti da je Lockeov pristup nešto praktičniji, čini nam se lakše primjenjiv. Uostalom, i pisan je kao priručnik za odgoj određenoga gentlemana. S druge strane, imamo Rousseauov roman koji nam djeluje gotovo pa neizvedivo za većinu djece, no djelo i nije pisano kao priručnik. Bloom³³⁷ ističe da je djelo namijenjeno filozofima i mijenjanju naše perspektive te navodi Rousseauove riječi iz „Pisma s planine“: „... to je nov sistem odgoja čiji plan izlažem za proučavanje mudrima, a ne kao metodu za očeve i majke...“³³⁸

U prethodno navedenom možemo vidjeti prvu veću razliku među dvojicom filozofa. Jedan piše za određenu osobu i za određen sloj ljudi, dok drugi želi stvoriti prirodnoga čovjeka bez obzira na klasu te piše imajući na umu vjerojatno sve ljude. Ali možemo vjerovati i jednoga čovjeka posebice, Lockeja.

Po samoj sličnosti misli i formulacija, kao i po samome broju puta koliko Rousseau spominje Lockeja, možemo vidjeti koliko je bio potaknut Lockeovim mislima. No, osim što odlazi korak dalje i odgaja prirodnoga čovjeka koji može stati u bilo koju klasu ljudi, po čemu je njegova metoda toliko različita? Upravo po metodi *dobro uređene slobode*. Rousseau želi da se dijete osjeća slobodno. Ono ne može biti u potpunosti slobodno budući da nije sasvim razvijeno, stoga je jedino rješenje da se složi takva odgojna situacija u kojoj dijete misli da je slobodno, dok zapravo skriveni autoritet upravlja. Ako bi se dijete na bilo koji način moralo pokoravati kako bi od njega postala slobodna osoba? Rousseau misli kako bi svako pokoravanje moglo imati negativan ishod, ili pobunu ili poslušno ropstvo. Kod odgoja žena govori o tome da se trebaju naučiti pokoravati kako bi im to lakše sjelo jednoga dana.³³⁹ Ovdje možemo vidjeti sličnost Sofije i gentlemana, budući da Locke smatra da je nužno da se dijete nauči pokoravati. Ali nužno je napomenuti – pokoravati razumu.

To bi nas moglo ponovno vratiti na Rousseauov problem s rezoniranjem kod Lockeja. Marksova je pretpostavka kako je upravo Lockeovo pokoravanje autoritetu korijen neslaganja iza prigovaranja rezoniranju s djecom.³⁴⁰ To bi nam bolje mogla objasniti jedna druga Rousseauova zamjerka protiv rezoniranja. On smatra da će dijete htjeti odgajatelja uloviti u grešci što je osobina koja vodi zlobi, a uzrokovana je njegovom potrebom da se oslobodi vlasti.³⁴¹ Ovdje bismo najjasnije mogli vidjeti da rezoniranje može predstavljati vlast. Isto smo tako imali i metodu učenja darežljivosti, koju bismo također mogli tumačiti na taj način. Dijete može shvatiti kakvu ovisnost o ljudima ima i utjecaj koji autoritet vrši.

Marks kaže, prema Rousseauovom primjeru dijaloga rezoniranja s djetetom, kako se zapravo čini da je za njega puno veći problem takva vrsta direktnoga rezoniranja s djetetom koja djetetu postavlja zahtjev.³⁴² Marksova je pretpostavka da je problem način na koji će djeca percipirati rezoniranje.³⁴³ Dijete ne može razlikovati između pokoravanja razumu i proizvoljne

³³⁷ Allan Bloom, "Introduction", str, 28.

³³⁸ Jean-Jacques Rousseau, „Letters Written from the Mountain V“, u: Bernard Gagnebin i Marcel Raymond (ed.) *Oeuvres complètes de Jean-Jacques Rousseau*, Volume III, Gallimard, Paris, 1964, str, 783, prema: A. Bloom, "Introduction", str, 28.

³³⁹ J.-J. Rousseau, *Emil: Sofija ili žena*, str, 434.

³⁴⁰ J. Marks, „Rousseau's critique of Locke's education for liberty“, str, 700-701.

³⁴¹ J.-J. Rousseau, *Emil ili o vaspitanju*, str, 115.

³⁴² J. Marks, „Rousseau's critique of Locke's education for liberty“, str, 699.

³⁴³ Isto.

naredbe, nije dovoljno razumno da shvati razum iza pokoravanja dužnosti.³⁴⁴ Svaka direktna moralna pouka nužno će završiti djetetovim nerazumijevanjem vrline ili mane te njegovim pokoravanjem naredbi koja je naizgled proizvoljna ili njegovoj pobuni.³⁴⁵

Mislimo stoga da smo našli korijen Rousseauovoga prigovora, ali i novo proturječe. Savjet je Rousseaua da se, budući da ne može biti pouke ni zapovijedanja, koristi sila. Sila koju on ne vidi kao autoritet i kojom dijete trebamo bez objašnjavanja spriječiti u čemu ako želimo da to ne čini.³⁴⁶ Smatramo da bi dijete na puno gori način vidjelo takvu silu nego Lockeov autoritet.

Bez obzira na to proturječe, ostaje nam pitanje je li Rousseau ovdje u pravu. Možemo li odgojiti osobu koja će jednoga dana biti slobodna i neće se ropski pokoravati bilo kojemu autoritetu ako je njen odgoj takav da se mora naučiti pokoravati nekome čije razloge ne razumije i čine mu se proizvoljni. Marks ovdje vidi gotovo pa smrtonosan udarac Lockeovom odgoju u slučaju da se na to pitanje ne može odgovoriti.³⁴⁷ Može li Lockeov odgoj ispuniti svoj vlastiti cilj?

Locke je sam rekao kako ropska stega rađa ropsku ćud,³⁴⁸ stoga vidimo da je bio svjestan kakav utjecaj određena vrsta stega može imati na razvitak osobe. Zbog toga se trudio svim svojim odgojnim metodama osigurati od toga. Nužno je da se oko djeteta nalaze razumne osobe, nužno je da se dijete pokorava samo tuđemu razumu. Pa čak ako isprva ne razumije razloge, važno je steći naviku pokoravanja onome što treba biti razumno. Ako bi netko ovdje mogao prigovoriti da je imao samo metode kojima je pokorio dijete, možemo istaknuti i neke kojima ga je oslobodio. Primjerice, metoda kojom otac ima pitati sina za savjet i mišljenje vezano uz svoj posao.³⁴⁹ Ako i imamo metode koje učvršćuju i zahtijevaju pokornost, imamo i one koje djetetu daju veću slobodu što je ono zrelije. I Locke je znao da upravo ta kombinacija odgaja osobu koja će biti slobodna. Stoga je i vidio nužnost popuštanja uzdi što više razuma dijete ima, kao i nužnost nekih metoda koje učvršćuju povjerenje i prijateljstvo između roditelja i djeteta.

Dakle, mislimo da je na taj način, s dobro usklađenim metodama, moguće odgojiti osobu koja će, iako pokorna u djetinjstvu, biti slobodna kada odraste. U slučaju da to nije tako, budući da nitko nikada nije bio odgojen kao Emil, mogli bismo se pitati je li ikada postojala ijedna slobodna osoba u građanskome društvu.

³⁴⁴ Isto, str, 699-700.

³⁴⁵ Isto, str, 700.

³⁴⁶ J.-J. Rousseau, *Emil ili o vaspitanju*, str, 77.

³⁴⁷ J. Marks, „Rousseau's critique of Locke's education for liberty“, str, 705.

³⁴⁸ J. Locke, *Nekoje misli ob uzgoju*, str, 48.

³⁴⁹ Isto, str, 113.

Zaključak

Prikazavši u prvome poglavlju osnovne odgojne misli Lockeja, mogli smo vidjeti njihov praktičan karakter. Odgojne metode poput one navike, rezoniranja i uskraćivanja, metode su koje prije svega imaju razviti mladoga gentlemana u slobodnu osobu razvijenoga razuma koja radi za dobrobit sebe i društva. S druge strane, metoda negativnoga odgoja, prikriiveni autoritet i uporaba sile, kao i neimanje navike, mogu nam djelovati sasvim suprotno. To su metode koje nam nudi Rousseau, koje imaju razviti mladu osobu u prirodna čovjeka koji će se pokoravati samo svome razumu. Jedna metoda cilja na određenu klasu ljudi, dok druga apstrahira od posebnosti klasa, no možemo vidjeti kako bismo zapravo obje mogli na neki način primijeniti na svakoga čovjeka. Te iako svaka od njih ima svoj poseban cilj na umu, nalikuju si u tome što obje teže razviti razum mlade osobe kojemu se jedino ona ima jednoga dana pokoravati.

Usprkos naizgled različitim odgojnim idejama, Locke je izvršio utjecaj na Rousseaua te ga Rousseau spominje na mnogo mjesta unutar *Emila*. Rousseauovu bismo kritiku Lockeovih misli o odgoju mogli podijeliti na dva osnovna dijela, pozitivan i negativan. U pozitivnome dijelu jasno je koliko Rousseau poštuje Lockeja te koliko cijeni njegove metode tjelesnoga odgoja. Ovdje bismo svrstali i neke dijelove koji nisu nužno toliko jasni. Primjerice Rousseauovo spominjanje Lockeja u predgovoru koje neki komentatori vide kao odbacivanje Lockeja, dok smo mi pokazali upravo suprotno. Ne samo da Rousseau ističe Lockeja među svim svojim filozofskim utjecajima, već mu pridaje posebnu važnost i koristi je kako bi ukazao na opširnost odgojnoga problema. Ovdje spada i posljednje spominjanje Lockeja u *Emilu*, koje, ukoliko je naša analiza ispravna, pruža najveću potvrdu Lockeovih odgojnih načela. Naime, možemo u tome dijelu iščitati kako bi Rousseau koristio Lockeove metode odgoja kada bi kao i on odgajao gentlemana. Po tome bismo mogli zaključiti kako je Rousseau smatrao da su Lockeove metode uspješne.

S druge strane, imamo negativnu stranu Rousseauove kritike kojom ukazuje na proturječja nekih Lockeovih metoda te ih odbacuje. Tako primjerice odbacuje Lockeovu metodu učenja čitanja kockom, kao i poučavanje djece pojmu boga. Uvjetno bismo ovdje mogli staviti i razilaženje u njihovoj misli što se tiče zanata koji dijete treba učiti. Uvjetno, jer kada Rousseau spominje Lockeja u tome kontekstu, to više nalikuje na usporedbu Emila s gentlemanom, nego na Rousseauov pokušaj da opovrgne njegov odabir. Isto bismo tako neke primjere Rousseauovoga izravnoga spominjanja Lockeja mogli promatrati i pod pozitivnim i pod negativnim aspektom. Primjerice, kada Rousseau ističe proturječnosti u koje Locke pada s nekim metodama. Iako je riječ o kritici koja upozorava i uočava neskladnost Lockeove teorije, mogli bismo je svrstati i u pozitivan dio budući da ističe mudrost njegovih ostalih teorija, kao i to da se tako nešto teško može očekivati od tako točnoga mislioca, što samo pokazuje visok Rousseauov stav o Lockeovoj teoriji.

Dva najintragantnija slučaja negativne kritike govore protiv Lockeovih metoda poučavanja darežljivosti i rezoniranja s djetetom. Analizom prve vidjeli smo kako zapravo problem nisu ni vlastiti interes koji bi dijete moglo imati kao ni uspostava navike, budući da Rousseau u svojim metodama često koristi i jedno i drugo. Rezoniranje nam tako ostaje glavni problem, što nas također dovodi do poteškoća ako zamijetimo da Rousseau nekada pribjegava sličnim metodama ili metodama sa sličnim ishodom.

Tim smo putem došli do onoga što smatramo da je korijen problema metode rezoniranja, pa stoga i metode poučavanja darežljivosti, kao i glavna razlika odgojnih teorija Lockeja i Rousseaua. Riječ je o problemu autoriteta.

Locke koristi autoritet te je nužno da se dijete podvrgava tuđemu razumu. Taj se razum manifestira i u rezoniranju s njima, u poučavanju darežljivosti, u dobrom glasu kao metodi nagrade i kazne. Nužno je imati autoritet nad djetetom koje nema razum. Rousseau taj autoritet skriva, jer vjeruje da dijete ne može postati slobodna osoba jednoga dana ako ćemo ga ikada naučiti da bude pokorno ikome osim sebi. Tako nam nasuprot Lockeja daje metodu *dobro uređene slobode*. Kritika Lockeja koju smo iščitali u temelju prigovora protiv rezoniranja jest ta da svaki autoritet, koji dijete nužno neće razumjeti, vodi do negativnih posljedica, djetetove pobune ili njegove ropske ćudi. Autoritet neće razviti slobodno dijete, stoga je riječ o primjedbi koja potencijalno može imati poguban utjecaj na Lockeovu odgojnu teoriju.

Zaključit ćemo time kako smo uočili da je Locke bio svjestan te opasnosti, kao i time da se upravo svim metodama koje je koristio osigurao od njenoga pogubnog rezultata. Rousseauova nas je kritika time natjerala na pornije proučavanje Lockeovih ideja, određenih odgojnih metoda, kao i njegovih vlastitih misli.

Popis literature

- Axtell, James L., *The Educational Writings of John Locke*, Cambridge University Press, Cambridge, 1968.
- Bertram, Christopher, "Jean Jacques Rousseau", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2020 Edition), Edward N. Zalta (ur.). Dostupno na: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2020/entries/rousseau/> (pristup: 4. 5. 2020.).
- Bloom, Allan, "Introduction", u: Jean-Jacques Rousseau, *Emile or On Education*, Basic Books, 1979., str. 3-28, 481.
- Burgelin, Pierre, „Notes to *Emile*“ u: Gagnebin, Bernard i Raymond, Marcel (ed.) *Ouvres completes de Jean-Jacques Rousseau*, Volume IV, Gallimard, Paris, 1969, str. 1288-1703.
- Gianoutsos, Jamie, „Locke and Rousseau: early childhood education“, *The Pulse*, 4 (1),2006, str. 1-23.
- Jimack, Peter D., *La genèse et la rédaction de l'Émile de J.-J. Rousseau*, Institut et Musée Voltaire, Geneva, 1960.
- Locke, John, *Nekoje misli ob uzgoju*, Tiskom H. Lusteru, Senj, 1890.
- Locke, John, *Ogled o ljudskom razumu. Svezak 2.*, Naklada Breza, Zagreb, 2007.
- Locke, John, *Dvije rasprave o vladi*, Naklada Jurčić d.o.o., Zagreb, 2013.
- Marks, Jonathan, „Rousseau's critique of Locke's education for liberty“, *The Journal of Politics*, 74 (3), 2012, str. 694-706.
- Morley, John, *Rousseau: Volume 1*, Macmillan and co., London, 1886.
- Morley, John, *Rousseau: Volume 2*, Macmillan and co., London, 1886.
- Pire, Georges, „Les théories pédagogiques de John Locke ont-elles influencé celles de J.J. Rousseau?“, *Revue Belge de Psychologie et de Pédagogie*, 16 (66), 1954, str. 33-48.
- Rousseau, Jean-Jacques, „Letters Written from the Mountain V“, u: Bernard Gagnebin i Marcel Raymond (ed.) *Ouvres completes de Jean-Jacques Rousseau*, Volume III, Gallimard, Paris, 1964.
- Rousseau, Jean-Jacques, *Emile or on education*, Basic Books, USA, 1979.
- Rousseau, Jean-Jacques, *Emil ili o vaspitanju*, Valjevo, Beograd, 1989.
- Rousseau, Jean-Jacques, *Emil: Sofija ili žena*, Estetika, Valjevo - Beograd, 1990.
- Rousseau, Jean-Jacques, *Društveni ugovor; O porijeklu i nejednakostima među ljudima*, Feniks knjiga, Zagreb, 2012.
- Tarcov, Nathan, *Locke's education for liberty*, The University of Chicago Press, Chicago i London, 1989.
- Tarcov, Nathan, *Locke's education for liberty*, Lanham, MD: Lexington Books, 1999.
- Tomasseli, Sylvana, „Rousseau *Juge de Locke* or Reading *Some Thoughts on Education* after *Emile*“, u: Hutton, Sarah i Schuurman, Paul (ur.), *Studies on Locke: Sources, Contemporaries, and Legacy: In Honour of G. A. J. Rogers*, Springer, Dordrecht, 2008, str. 245-260.
- Uzgalis, William, "John Locke", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2020 Edition), Edward N. Zalta (ur.). Dostupno na: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2020/entries/locke/> (pristup: 27. 3. 2020.).